

Konstrukcije nacionalnih identiteta: Hrvatska između srednje Europe i Balkana

Mršan, Karla

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:089948>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-08-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KULTURALNE STUDIJE

Karla Mršan

**Konstrukcija nacionalnih identiteta na Balkanu: Hrvatska
između Srednje Europe i Balkana**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr.sc. Vjeran Pavlaković
Komentor: dr.sc. Benedikt Perak

U Rijeci, rujan 2019.

Sažetak	2
Uvod	4
Nacionalni identitet, brend i konvergencija	5
Geografska pogreška i “bure baruta”	9
Balkan o Balkanu	14
Balkan u suvremenom medijskom i javnom diskursu	21
Korpusna analiza: Kakav je Balkan i tko su Balkanci?	22
Kakav je Balkan?	23
Je li Hrvatska na Balkanu?	27
Tko je Balkanac?	28
Što znači “balkanski”?	33
Brendiranje i konvergencija identiteta: Hrvatska između Balkana i Srednje Europe	39
Zaključak	52
Literatura	54

Sažetak

Ovaj rad temelji se na pretpostavki da suvremena politička elita Hrvatske posljednjih godina ulaže sve više truda kako bi uspostavila europsku dimenziju hrvatskog nacionalnog identiteta putem povezivanja Hrvatske u neke nadnacionalne kulturno-političke krugove, istovremeno je izmještajući s Balkana. Cilj rada je ispitati zašto i kako se odvija konvergencija nacionalnog identiteta, te ima li ona pozitivne ili negativne posljedice na identifikaciju građana s Balkanom i Europom. Konvergencija identiteta u radu je shvaćena kao strateško naglašavanje određenih obilježja nacionalnog identiteta i odbacivanje potencijalno kontradiktornih karakteristika. Istraživački dio rada koristi korpusnu analizu kao i analizu medijskog sadržaja kako bi se ispitala razina usvojenosti narativa i mitova o nacionalnom identitetu, Balkanu, Europi i njihovim odnosima. Kolstø i Jelovica u istraživanju nacionalnih identiteta koriste četiri parametra (vjerska kultura, etnička kultura, povijesna i geografska imaginacija) koja se koriste u izgradnji jedinstvenog identiteta nacije-države. Kroz te parametre analizira se i konvergencija identiteta, to jest obraća se pažnja na njihovo korištenje unutar medijskog i javnog diskursa, ali i unutar strateškog brendiranja države kao “europske”. Tijekom rada nameću se također i dva pitanja kao neizostavni elementi analize – tko su Balkanci i je li Hrvatska srednjoeuropska ili balkanska zemlja?

Ključne riječi: Balkan, Srednja Europa, imaginativna geografija, nacionalni identitet, konvergencija identiteta

Summary:

The main thesis of this paper is that the current political elite of Croatia has in recent years invested substantial efforts into establishing a European dimension to the Croatian national identity. Their main strategy was based on identity convergence, which is understood as a strategic emphasis on certain characteristics of national identity, and the rejection of contradictory ones. The aim of this paper is to examine why and how national identity convergence is taking place and whether it has positive or negative consequences on citizens' place identifications with the Balkans and Europe. Research was based on corpus analysis as well as media content analysis, as a way of identifying the level of internalization of narratives and myths about national identity, the Balkans, Europe and their relationships. Kolstø and Jelovica, in their study on national identity, defined four parameters (religious culture, ethnic culture, historical and geographical imagination) used in the construction of national identities in the Balkans. Through these parameters, identity convergence is also being analyzed, moreover, attention is paid to their use within the media and public discourse, as well as within the strategic branding of the state as "European". Within this paper, two main questions arose: Who are 'Balkanci' and is Croatia a Central European or Balkan country?

Key words: Balkans, Central Europe, imaginative geography, national identity, identity convergence

Uvod

Tijekom objave predsjedničke kandidature 2019. godine, aktualna predsjednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar-Kitarović izjavila je za *Hrvatski tjednik* kako je “izvukla Hrvatsku iz regiona u Srednju Europu”, te da joj je cilj u sljedećem mandatu Hrvatsku “vratiti na put koji je zacrtao predsjednik Franjo Tuđman, na put dostojanstva i ponosa, na put europejstva koje neće bit podložničko”. Ovo nije prvi put da Grabar-Kitarović koristi izraz “region” kako bi opisala regiju Balkana, tj. Zapadnog Balkana, prema definiciji Europske Unije. Balkan se sve rjeđe koristi unutar hrvatskog političkog diskursa, a sve više “Jugoistočna Europa”. Posljednjih godina Hrvatska se opisuje kao jugoistočna, srednjoeuropska i/ili mediteranska zemlja, dok je Balkan izbačen kao pojam vrijedan spomena unutar geopolitičkog pozicioniranja Hrvatske. Jedan od razloga je, tvrde Maria Todorova (2009) i Katarina Luketić (2013), negativna semantička nabijenost Balkana.

Politički događaji i društvena stvarnost devedesetih bili su razlozi zašto su se toliki zapadni autori zainteresirali za Balkan, i tijekom tog jednog desetljeća nastala je obimna literatura - memoaristika, publicistika, historiografija, fikcija o Balkanu. Reafirmirali su se neki povijesno prisutni mitovi, naracije, stereotipne slike i diskursi, ali je konstruirano i mnogo novog imaginativnog materijala koji se mogao uklopiti u postojeće kalupe o nasilju, divljaštvu, primitivizmu, egzotičnosti, opsjednutosti nacionalnim i slično (Luketić, 2013: 86).

Balkan, nakon kratkog sna sredinom 20. stoljeća, vraća se u medijski i javni diskurs, a s njim i svi povijesni mitovi o regiji i njenim stanovnicima. On postaje osnovica za mnoge epitete u suvremenom hrvatskom vokabularu. “Balkanski mentalitet”, “balkanska posla”, “balkansko ponašanje”, “balkanska krčma”, samo su par izraza s kojima se građani Hrvatske svakodnevno koriste. No, riječi nemaju značenje same po sebi, njihovo značenje nužno ovisi o ljudima, njihovim iskustvima i usvojenim kulturnim konceptima. Stoga, analiza percepcije Balkana mora uključivati i jezičnu analizu jer jezik može, barem donekle, otkriti koliko su ljudi uistinu prihvatili (svjesno i/ili nesvjesno) mitove nametnute dugogodišnjim konstruiranjem i dekonstruiranjem Balkana od strane intelektualaca i političkih elita.

Nacionalni identitet, brend i konvergencija

Nacija i nacionalni identitet, unatoč svojoj popularnosti u akademskom svijetu, nemaju čvrste i jasne definicije. Prema Oxfordovom rječniku "nacionalni identitet je osjećaj za naciju kao kohezivnu cjelinu koju predstavljaju distinktivne tradicije, kultura i jezik." Omar Dahbour (2002) navodi kako u "suvremenoj političkoj filozofiji prevladavaju dva koncepta nacionalnog identiteta." Stroga definicija, koju su zagovarali Max Weber i Walker Connor, te široka definicija Rossa Poolea i Paula Gilberta. Obje definicije temelje se na generalnoj ideji kako nacionalne grupe mogu napredovati u internacionalnom okruženju samo uz vlastitu državu (Dahbour, 2002:17). Connor, koji zastupa strogu definiciju nacionalnog identiteta, pod utjecajem Weberove teorije definira naciju preko etničke grupe. Za njega razlike između nacije i etničke grupe određeni je oblik vjerovanja: "Dok svi članovi (etničke grupe) nisu svjesni jedinstvenosti grupe, ona je samo etnička grupa ne i nacija. Iako etnička grupa može biti definirana od drugih, nacija mora biti samo-definirana" (Connor u Dahbour, 2002:20).

Connorova nacija mora sama sebe definirati. Taj čin samoodređenja je ujedno i politički proces, to jest, kako kaže Dahbour glavna "razlika između etničke grupe i nacije je politički orijentirana svijest" (ibid). Identitet nacije utemeljen je na percepciji naslijeđenih etničkih sličnosti, a ne objektivnih karakteristika nacionalnog identiteta, iako su i one korisne ako podržavaju osjećaj pripadnosti. Naglasak na etničkoj komponenti nacije, isključuje pripadnike drugih etničkih grupa iz neke nacije-države, što je posljedično uzrokovalo potrebu za opuštenijom definicijom nacije. Kao što je već navedeno, među zagovarateljima široke definicije nacije i nacionalnog identiteta je Ross Poole. Poole pristupa nacionalnom identitetu kao "kombinaciji elemenata: koncept osobnog identiteta, ideja što čini neku političku zajednicu i određeni tip privrženosti" (Dahbour, 2002:22). Prema Pooleu, nacije treba shvatiti kao kolektivne aktere koji imaju određene (političke) ciljeve i intencije. Naspram, Connora, Poole odbija identificirati moderne nacije s etničkim skupinama. Britanski sociolog, Anthony D. Smith (1991) također analizira nacionalni identitet kao multidimenzionalni koncept. Smith tvrdi kako "između dva suprotna koncepta nacije (građanski zapadnjački model i etnički istočni model) postoji određeni broj vjerovanja koja se međusobno poklapaju" (Smith,1991:14). Nadalje, on navodi fundamentalne karakteristike nacionalnog identiteta: povijesni teritorij, zajednički mitovi i povijesno sjećanje, zajednička masovna javna kultura, zajednički zakoni i pravne obveze svih članova, te zajednička ekonomija. Na temelju tih karakteristika Smith definira naciju kao "imenovanu ljudsku populaciju koja dijeli povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesno sjećanje,

masovnu javnu kulturu, ekonomiju, zakone i pravne obveze za sve članove” (ibid). On tvrdi kako nacionalni identitet ima vanjske i unutarnje funkcije. Vanjske funkcije obuhvaćaju teritorijalnu, ekonomsku i političku funkciju. Dok unutarnja funkcija podrazumijeva socijalizaciju članova kao “državljana” kroz zajedničku kulturu ali i obvezno školstvo. Smithova teorija navodi *ethnie* (povijesna etnička zajednica) kao srž modernih nacija i jedan od ključnih faktora u nastanku nacija na nekom određenom teritoriju. Etničke zajednice karakterizira kolektivno ime, mit o zajedničkom podrijetlu, zajedničko povijesno sjećanje, diferencirajući elementi zajedničke kulture, asocijacija s određenom “domovinom” i osjećaj solidarnosti za veći dio populacije. Etničke zajednice nisu direktni precu moderne nacije, ali sve moderne nacije, tvrdi Smith, “temelje vlastiti identitet na postojanju nekog arhaičnog *ethnie*-a konstruiranog uz pomoć linija kulturnih afiniteta utjelovljenih u mitovima, sjećanjima, simbolima i vrijednostima” (Smith, 1991:28-39). Ukratko, Smith tvrdi kako se svaka nacija identificira s nekom arhaičnom etničkom grupom (koja je nužno vezana za prostor domovine) na temelju koje stvara mitove, simbole i sjećanja koji utječu na konstrukciju modernog identiteta. Smithova definicija također će se koristiti i u ovom radu, s obzirom na pretpostavku rada kako se identitetska konvergencija u Hrvatskoj ostvaruje kroz strategije simboličke izgradnje nacije koje također uključuju svrstavanje arhaične etničke zajednice u širi (europski) kulturni krug. Važna pojava za ovaj rad je i popularizacija ideje “brendiranja države” i sve češće spominjanje nacionalnog identiteta u tom kontekstu. Štoviše, mnogi autori smatraju kako je nacionalni identitet postao istoznačan s “brendom” zemlje. Britanski politički savjetnik, Simon Anholt (2007) tvrdi u knjizi *Konkurentan identitet: novo upravljanje markama država, gradova i regija*¹ kako je brend zemlje zapravo priopćiv nacionalni identitet. Osnovna teorija Anholtovog konkurentnog identiteta (konkurentan u smislu njegovog potencijala u međunarodnom prostoru) tvrdi kako “jasna, uvjerljiva i pozitivna ideja vlade o vlastitoj zemlji uz pomoć politike i komunikacije u različitim područjima djelovanja može stvoriti i održati kompetitivni nacionalni identitet na vanjskoj i unutarnjoj razini” (Anholt, 2007:26). Anholtova ideja o brendiranju države itekako je zaživjela i u Hrvatskoj pa tako Božo Skoko (2009) na temelju Anholta zaključuje:

U međunarodnoj je javnosti pozitivno prihvaćena i percipirana ona država koja se svojim ponašanjem prilagođava “uhodanim standardima” ili općeprihvaćenom imidžu, koji

¹ Prijevod na hrvatski izašao je 2009. godine u nakladi M Plus, Zagreb. Originalni naslov je “Competitive Identity: A new model for the brand management of nations, cities and regions”. Unatoč hrvatskom prijevodu “brenda” kao “marke”, u radu će se koristiti riječ “brend”. Više o razlikama između brenda i marke na: http://www.zvonimirpavlek.hr/wp-content/uploads/2017/03/Pavlek-Marka-brand-ST_1_2017.pdf

promoviraju međunarodne institucije i mediji... Međutim, ukoliko država želi izići iz te "prosječnosti" i postati, primjerice, još omiljenija i simpatičnija ili prepoznatljivija u svijetu, mora se potruditi kako bi (pored temeljnih standarda) istaknula neke svoje prednosti i učinila ih prepoznatljivim i pozitivnim u međunarodnoj javnosti (Skoko, 2009:50-51).

Skoko u zborniku *Hrvatski identitet* također naglašava kako je za brendiranje nužno pronaći "nešto hrvatsko" što određuje naciju i čini je privlačnom i drugima. On također spominje Anholtovu frazu o "duhu dobroćudnog nacionalizma" koja je "prva i najvažnija komponenta" nacionalne strategije brendiranja države (Skoko u Skoko i Lukić, ur. 2009:69).

Skoko u svojim tekstovima o stvaranju nacionalnog brenda često koristi (nesvjesno) četiri glavna parametra simboličke izgradnje nacije koje navode Vatroslav Jelica i Pål Kolstø (2016): vjerska kultura, etnička kultura, povijesna imaginacija i geografska imaginacija. Mitovi i simboli koji čine srž hrvatskog nacionalnog identiteta, sve su popularniji elementi brendiranja države. Anholtova ideja o brendiranju države javlja se i na političkoj razini: nedavno je osnovana i radna skupina Predsjednice Republike Hrvatske za razvoj identiteta i brenda Republike Hrvatske (samo ime implicira da su "identitet" i "brend" međusobno povezani). Što se tiče strategije simbolične izgradnje nacije ona se u ovom radu shvaća prema definiciji Jelice i Kolstøa (2016) kao "strategija konsolidacije identiteta unutar država i razlikuje se od izgradnje države." Ranije navedeni parametri svoj izričaj nalaze u, prema riječima autora, "spremnici simbolizma", a primjer takvih spremnika su: obraćanje predsjednika i službene političke izjave, udžbenici i školski planovi i programi, komemoracija i nacionalni praznici, zastave, grbovi i nacionalne himne, poštanske marke, kovanice i novčanice, nazivi ulica, prestižni projekti poput nacionalnih avio-kompanija i nacionalnih sportskih programa (Jelica i Kolstø u Pavlaković i Korov, ur. 2016:13).

Vjerska kultura kao parametar implicira korištenje religijskog određenja kao karakteristiku razlike i/ili sličnosti prema drugim nacijama. Parametar etničke kulture temelji se na teoriji etnosimbolizma Anthony Smitha (1999). Za njega su simboli, mitovi i kolektivno sjećanje nacije dio etnokulturalnog nasljeđa koje se može koristiti za oblikovanje nacionalnog identiteta koji je, kao što sam već spomenula, definiran kao imenovana ljudska populacija koja dijeli povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesno sjećanje, masovnu javnu kulturu, ekonomiju, zakone i pravne obaveze za sve članove, te se bazira na povijesnoj etničkoj zajednici. Povijesna imaginacija označava narative koji smještaju nacije-države u daleku povijesti i predstavljaju suvremene inačice kao "prirodne" nastavke povijesnog projekta izgradnje nacije. Geografska imaginacije, prema Jelici i Kolstøu, odnosi se na "dvije strategije izgradnje koje imaju odvojene

ciljeve: stvoriti jedinstvo iznutra i razlike izmjestiti van.” Kako naglašavaju Jelica i Kolstø, oba aspekta su važna - odvajanje od Drugog ujedno prati pripajanje “Našem”:

Nije dovoljno srušiti zidove između članova pretpostavljene nacije: potrebno je također oko njih podići zamišljene granice koje ih odvajaju od vanjskog svijeta. Konstrukcija granica je selektivna. Umjesto da se oko nacionalne skupine ucrta granica koja je jednako čvrsta na svim stranama, razlike, koje odvajaju naciju od jednog susjeda preuveličavaju se preko svake mjere, dok se granice u ostalim smjerovima umanjuju (Jelica i Kolstø u Pavlaković i Korov,ur. 2016:13).

Jelica i Kolstø opažaju kako nerijetko nacije tvrde kako pripadaju nekom “većem i navodno superiornijem kulturnom entitetu koji unapređuje njihov položaj u odnosu na druge skupine koje mu ne pripadaju” (ibid). Jelena Subotić (2011) na temelju rada Randy Stoeckera (1995) takvu vrstu strategija naziva konvergencijom identiteta. Konvergencija, kaže, uključuje proces u kojem politički akteri strateški naglašavaju zajedničke norme i vrijednosti prema jednom kulturno-političkom krugu, istovremeno, negirajući kontradiktorne karakteristike radi ostvarivanja političkih ciljeva. Naspram konvergencijskog procesa, divergencija identiteta je mehanizam koji koriste političke elite neke zemlje kako bi definirali suprotne vrijednosti prema nekom određenom političko-kulturnom krugu. Subotić (2011) ova dva procesa u članku *Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans* koristi prvenstveno kako bi pokazala različite odnose Hrvatske i Srbije prema Europskoj Uniji. Konvergencija identiteta u Hrvatskoj oslanja se na geografsku imaginaciju koja se pak temelji na drugim parametrima kao “dokazima” o pripadnosti europskom kulturom krugu, istovremeno se udaljavajući od balkanskog kruga koji je, kako će rad u nastavku pokazati, konstruiran prvenstveno kao negativan i nepoželjan entitet.

Geografska pogreška i “bure baruta”

Među prvim rezultatima na službenoj internetskoj stranici trenutačnog hrvatskog premijera Andreja Plenkovića, pod rubrikom “Jugoistočna Europa”, piše kako je *“predsjednik Vlade Andrej Plenković u Poznanju sudjelovao u sastanku na vrhu Berlinskog procesa, inicijative koja je pokrenuta radi potpore reformskim naporima zemljama jugoistoka Europe na njihovom europskom putu.”* Za mnoge građane Balkana koji ne prate međunarodnu politiku i inicijative Europske Unije “Berlinski proces” nema neku informativnu vrijednost. No, oni koji prate vanjsku politiku najvjerojatnije će znati kako se radi o inicijativi iz 2014. godine koja redovno održava Summit Zapadnog Balkana na kojem se raspravlja o regionalnim problemima. Službena stranica premijera spominje samo jednom “Balkan” i to u kratkoj objavi o problemima povezanim s imigrantskom “balkanskom rutom”. Iako Plenković inzistira na nazivu “Jugoistočna Europa” u govorima o regionalnoj suradnji između bivših država Jugoslavije, njegova nesklonost da uopće spomene riječ “Balkan” u objavama vezanim za Summit Zapadnog Balkana zanimljiv je, ali nipošto neočekivani detalj. Luketić (2013) tvrdi kako je posljednja dva stoljeća Balkan od geografskog pojma prerastao u snažnu metaforu koja je toliko semantički otežala da je nemoguće koristiti riječ “Balkan” u vrijednosno neutralnom smislu. No, Balkan nije oduvijek bio nositelj negativnih stereotipa, dapače, tvrdi Luketić, to je prvenstveno fenomen 19. stoljeća.

U antici je prostor Balkana - iako tako nije bio imenovan - imao ulogu o kojoj pišu Valéry i Derrida; bio je nositelj napretka i kulturnih vrijednosti važnih za ostatak kopna...Europom su stari Grci nazivali samo zapadnu obalu Egejskog mora, a druga njima bitna odredišta bila su Azija i Libija. Rimski je limes također podrazumijevao drukčije poimanje središta i periferije, pa su na sjeveru i istoku od središta Carstva bile granice s barbarskim svijetom, a barbarima su pak nazivani svi oni koji nisu govorili latinski. Dakle, u to je vrijeme jug bio percipiran kao civilizacija, razvoj, moć, kultura, a sjever kao zabačeni prostor divljaštva i zaostalosti koji tek treba osvojiti i pripitomiti (Luketić, 2013:14-15).

Problem Balkana počeo je već s Augustom Zeuneom koji je prvi 1808. godine upotrijebio pojam “Balkanski poluotok” kako bi opisao geografsko područje od slovenskih Alpi do Crnog mora. Nažalost, Zeune je krivo pretpostavio da postoji planinski lanac Balkan koji se proteže između te dvije granične točke. Iako su mnogi geografi reagirali na Zeuneovu pogrešku, ime Balkan održalo se u akademskom, popularnom ali i političkom diskursu. Iako “balkanski poluotok” nije geografska stvarnost jer ne zadovoljava kriterije poluotoka, ime se i dalje koristi

za opis jugoistočnog dijela Europe okruženog Jadranskim, Jonskim, Egejskim i Crnim morem. Štoviše, kada se govori o Balkanu, najčešće se govori o kulturno-političkoj regiji. Luketić (2013) primjećuje kako postoji trend u hrvatskoj akademskoj zajednici koji kroz negaciju geografskog pojma pokušava negirati postojanje cijele regije kao kulturnog entiteta:

Tekst "Zablude nepostojećeg poluotoka" ilustrira jedan tip tumačenja po kojem se Balkan negira kao pojam, pa se negira i to da je riječ o poluotoku te uopće prostoru koji bi prema načelima geografije i kulturne geografije mogao imati bilo kakav zajednički nazivnik.

Feletar tvrdi da bi neki dio kopna mogao geografski biti poluotok, morske katete moraju biti duže od kopnene", a "kod tzv. Balkanskog poluotoka nije slučaj". Autor odriče i svaku kulturnu, povijesnu i društvenu povezanost Hrvatske s balkanskim prostorom, jer, kako tvrdi, Hrvatska je stoljećima "pripadala i gradila mediteransku rimokatoličku kulturu i srednjoeuropski kulturni krug", pa njezini stanovnici "ne mogu prihvatiti bilo kakve 'balkanske' kvalifikacije" (Feletar u Luketić, 2013:191).

Osporavanje i/ili izbjegavanje naziva Balkan među hrvatskom elitom itekako je još uvijek aktualni proces. Osim "Jugoistočne Europe" (koja se smješta na negativno obilježeni Istok, ali naglašava svoju "južnu", "mediteransku" dimenziju i sve stereotipe koji idu s njom), hrvatski politički diskurs često govori o Hrvatskoj kao "srednjoeuropskoj" i "mediteranskoj" zemlji. Hrvatska je također jedno vrijeme bila uvrštena u administrativno-politički pojam Europske Unije pod nazivom Zapadni Balkan. Zapadni Balkan prvotno je označavao zemlje bivše Jugoslavije (bez Slovenije) i Albaniju. Nakon pristupa Hrvatske u Europsku Uniju, ona se službeno ne nalazi na popisu zapadnobalkanskih zemalja, no naziv "Zapadni Balkan" za regiju bivše Jugoslavije i Albanije, na veliku žalost političkih elita, preuzeli su mnogi mediji, a s njima i šira javnost. Luketić (2013) navodi kako je naziv Zapadni Balkan početkom 90-ih bio žestoko kritiziran i tumačio se kao "guranje države u nove balkanske integracije", ali je ipak preživio regionalnu pobunu koja je htjela pod svaku cijenu izbjeći mrsku "balkansku" identifikaciju.

Duško Topalović smatra da je Europska unija "intelektualno podbacila uvođenjem pojma Zapadni Balkan u službenu političku terminologiju." On zato predlaže nova zamjenska imena kao što su "istočnojadransko područje, istočnojadranska Europa, jadransko-podunavski prostor i sl.", ali pridodaje i da je to imenovanje "problem političke birokracije Europske unije". Za njega Hrvatska ni po čemu nije na Balkanu, dakle nije upućena na susjede, ne dijeli s njima zajedničke tradicije, iskustva, naracije, naslijeđe i mora se odvojiti od "balkanske politike" (Luketić, 2013:190).

Unatoč sve češće korištenom “Zapadnom Balkanu”, većina političara i dalje inzistira na nazivu “Jugoistočna Europa”. Dva glavna argumenta za korištenje “Jugoistočne Europe” su njena navodna semantička neutralnost, te geografska realnost. Iako je jugoistok Europe uistinu geografski pojam, on ne zrcali regiju “Jugoistočne Europe” koja također nema jasne geografske granice već se koristi sinonimno za geopolitičku regiju Balkana. Štoviše, ideja da je iznad Jugoistočne Europe, geografska regija Istočne Europe, a ne neka regija “Sjeveroistočne” Europe koja s Jugoistokom tvori Istočnu Europu je jednako toliko “geografska stvarnost” kao i prostor Balkana. Što se tiče vrijednosne neutralnosti pojma, “Jugoistočna Europa” nije semantički negativno nabijena kao “Balkan”, ali implicira povezanost s Istokom koji kao europski Drugi odražava negativne stereotipe Zapada. Europski Istok nužna je suprotnost civiliziranoj zapadnoj Europi koja negativni imaginarij o Istoku koristi kao način vlastitog definiranja. Iako Balkan ne postoji kao specifična geografska regija, on postoji kao stvarni geopolitički i kulturni entitet. Kao što je već navedeno, Balkan je semantički otežao u posljednja dva stoljeća. Todorova (2009) proces negativnog obilježavanja balkanske regije opisuje kao “balkanizam”. Balkanizam je, kako kaže autorica, “diskurs o nametnutoj dvosmislenosti.” Iako mnogi autori često opisuju balkanizam kao varijaciju Saidovog orijentalizma, među ostalim, i Milica Bakić-Hayden koja je uvela pojam “reproduciranja orijentalizma”, Todorova balkanizam opisuje ovako:

Kao što je Mary Douglas elegantno pokazala, predmeti ili ideje koji unose pomutnju u omiljene klasifikacije ili im se protive izazivaju “reakciju protiv onečišćenja” jer je “prljavština suštinski nered”. Te elemente pomutnje ili protivljenja Douglas naziva dvosmislenima, anomalijskima ili neodredivima... Zato što su neodredive, osobe ili pojave u tranzicijskim stanjima, poput marginalaca, smatraju se opasnim - oni su ujedno sami u opasnosti i opasni za druge (Todorova, 2009/2015:37).

Za Todorovu, Balkan nije konstruiran kao Drugi, već kao nepotpuno “ja” Zapada. Tranzicijski karakter Balkana spaja dvije dimenzije koje su, u zapadnjačkoj misli, nespojive. Upravo ta navodna dvosmislenost Balkana koja mu onemogućuje jasno smještanje unutar okvira Zapada i Istoka, osuđuje ga na metaforičko mjesto mosta. Ta ideja Balkana kao mosta izmješta ga iz geografske stvarnosti i oduzima mu mogućnost određenja u samostalni političko-kulturni entitet jer ne zadovoljava jasne imaginarne kriterije koji dijele Europu, pa i svijet na nazadni Istok i napredni Zapad.

Mogućnost življenja, pripadanja objema identitetskim paradigmama, mogućnost sažimanja značenja dviju kultura u jedan društveno-kulturni specifikum u kojemu ćemo se bez neuroze moći prepoznavati, odbacuje se u Europi i na Balkanu (Luketić, 2013:17).

Todorova (2009) citira Williama Millera koji je na kraju jednog odlomka o Balkanu napisao: “Bugarin i Grk, Albanac i Srbin, Osmanlija, španjolski Židov i Rumunj žive jedan uz drugog. Ukratko, balkanski poluotok je, općenito govoreći, zemlja proturječja. Sve je upravo obrnuto od onoga što bi se razumno očekivalo!” Proturječnost Balkana kod Millera prvenstveno počiva na temelju stereotipa o navedenim etničkim skupinama koje, prema autoru, ne bi trebale živjeti jedna uz drugu. Negativni imaginarij o Balkanu razvijao se godinama kroz putopise, romane i reportaže koji su pripisivali negativne stereotipe o određenim etničkim zajednicama cijeloj regiji. Početkom 20. stoljeća, putopis je postao ključni žanr prijenosa znanja, uspostavljanja nove imaginativne geografije i nove hijerarhije moći među kulturama, narodima i državama. Luketić (2013) među prvim autorima putopisa kroz balkansku regiju spominje Francuza Balthasera Hacqueta koji putujući Dalmacijom, Bosnom i okolicom opisuje te krajeve kao “neeuropske, istočnjačke i azijske”, a Vlaje uspoređuje sa “sjevernoameričkim Indijancima.” Nadalje, autorica navodi i britanskog arheologa Arthura J. Evansa, koji je jedno vrijeme boravio i u Dubrovniku u kojem je napisao *Ilirska pisma* (1877) u kojima opisuje stanovnike područja kao “narode tako primitivne da ih je nemoguće odvojiti od okoline. Tamo gdje je čovjek neprosvijećen, priroda je još uvijek njegov gospodar” (Evans u Luketić, 2013:48). No, Luketić tvrdi kako je Evans gajio i fascinaciju s ratništvom i hajdučijom srpskog naroda (treba spomenuti da je Evans pod srpskim narodom podrazumijevao i stanovnike Bosne i hrvatskih krajeva). Balkan je u zapadnjačkoj misli nerijetko bila domovina ratnika: u jednoj reportaži o Crnogorcima u francuskom listu *L'Illustration Européenne* iz prve polovine 19. stoljeća pisalo je kako se tamošnji stanovnici “rađaju kao vojnici, žive s metkom u zubima, umiru s rukom na kundaku puške, rijetko kada u krevetu” (ibid). Narativ o hrabrim i snažnim ratnicima (koji se je vezao kod različitih autora za različite etničke skupine u regiji) dugo je pratio Balkan, no on je za sobom povukao i predodžbu o Balkanu kao mjestu stalnog ratovanja. Britanska spisateljica Mary Edith Durham koja zgrožena balkanskim ratovima u svojoj knjizi *Twenty Years of Balkan Triangle* (1920) zapisuje ovo:

Rat je završio. Za cijelog njegovog trajanja govorila sam sebi: “Rat je toliko izopačen, toliko ponižavajući, toliko ga je nemoguće ičim opravdati, da je izbijanje rata u zapadnoj Europi posve nemoguće”. To je bilo jedino što me tješilo u cijelom tom barbarstvu. Rat iznosi na vidjelo ono najpokvarenije u ljudskom rodu, a najgore se životinjsko divljaštvo predstavlja kao

vrlina. Što se tiče balkanskih Slavena i njihovog mračnog kršćanstva, činilo mi se da bi se cjelokupna civilizacija trebala podići na noge i obuzdati ih u daljnjoj brutalnosti (Durham u Todorova, 2009/2015:21).

U izvješću Zaklade za međunarodni mir Carnegie pod naslovom *Drugi balkanski ratovi* iz 1993. u uvodu Georgea Kennana, veleposlanika u Sovjetskom Savezu 1950-ih i u Jugoslaviji 1960-ih, piše kako se unatoč napretku u posljednjih osamdeset godina u Europi, Balkan i dalje pokazuje kao “isti problem europskoj zajednici.” Autor spominje kako je u “jugoistočnim krajevima europskog kontinenta zabijen klin neeuropske civilizacije”, te kako stanovništvo tog kraja ima navodno “neprimjerenu zastupljenost” barbarskih osobina.

I zaista, ima nešto izrazito neeuropsko u činjenici da Balkan, čini se, nikako ne uspijeva dosegnuti razmjere europskih krvoprolića. Nakon iskustva Drugog svjetskog rata arogantno zvuči autorovo [Kennanovo] priznanje da “takve mentalne osobine nisu svojstvene samo balkanskim ljudima... na njih se može naići i među drugim europskim narodima... No sve su te razlike relativne. Riječ je o neprimjerenosti tih osobina među balkanskim narodima” (Luketić, 2013: 20-21).

Balkan je tako postepeno postao “bure baruta”, osim ratova na samom prostoru, pripisana mu je i “iskra” koja je započela Prvi svjetski rat, ali i, prema Robertu Kaplanu, nacizam koji je definirao Drugi svjetski rat.

Primjer za tako determiniranu naraciju tvrdnja je suvremenog američkog publicista, Roberta Kaplana, iz knjige Balkanski duhovi, da nacizam potječe s Balkana. Prema Kaplanu, povijest 20. stoljeća je “ponikla na Balkanu”, to su “ljudi odvojeni siromaštvom i etničkim suparništvom, što ih je osudilo na mržnju”, i zato “nacizam svoje poreklo može da pronađe na Balkanu”, pa je “u ćumezima Beča, plodnom tlu za etnička trvenja bliska južnoslavenskom svetu, Hitler naučio kako da mrzi na tako zarazan način” (Kaplan u Luketić, 2013:21).

Rat i konflikti s vremenom su postali trajna obilježja Balkana, a vrijeme mira najčešće se opisuje kao nestabilno i fragilno. Prema zapadnjačkom diskursu, Balkanu uvijek prijete rat, a jedini način stabilizacije regije je intervencija Zapada i europeizacija “nedovoljno” europskog stanovništva. Luketić (2013) daje još jedan primjer stranog autora koji tvrdi kako je na Balkanu “najzapaljiviji etnički materijal.” Talijanski novinar Paolo Rumiz u knjizi *Maske za masakr* iz 1996. pronalazi izvor svih balkanskih konflikata u “stoljetnim antagonizmima grada i sela, uljudnosti i divljaštva, europejstva i balkanstva.” Zanimljivo kod Rumiza je upravo navođenje

dualizma koji su navodno nespojivi. Poput Millera, Rumiz opisuje Balkan kao prostor proturječnosti: navedene karakteristike Balkana “europeljstvo” i “balkanstvo” u oprečnom su odnosu i ne mogu koegzistirati, prema mišljenju autora. Balkan je tako zona konflikta i to ne samo u smislu ratova koji su obilježili taj prostor već i kao prostor sukobljavanja oprečnih imaginarija Zapada i Istoka.

Balkan o Balkanu

Jedan od glavnih problema analize nastanka negativnih konotacija vezanih uz Balkan je svrgavanje krivnje prvenstveno na zapadnjački stav prema regiji. Iako su mnogi strani autori doprinijeli semantičkoj nabijenosti Balkana, lokalni intelektualci, mediji i politička elita također nose određeni dio krivnje za rekonstrukciju značenja Balkana. Nakon raspada Jugoslavije novo hrvatsko vodstvo imalo je izrazito anti-balkansku politiku. Luketić (2013) navodi Tuđmana kao vodeće lice protubalkanske politike:

Zato je 1995. Godine na izborima HDZ plasirao slogan “Tuđman, a ne Balkan”, računajući da će njime brzopotezno izbaciti iz ringa sve političke protivnike, s obzirom da je do tada u javnoj sferi sasvim prevladalo tumačenje po kojemu je Balkan simbol svega negativnog, opasnog i kontrahrvatskog (Luketić, 2013:200).

Iako su već početkom 90-ih stanovnici balkanske regije internalizirali negativne stereotipe o balkanskim narodima, poslijeratne godine obilježene su politikom odvajanja od regije. Balkan je postao, kao što navodi Luketić, “kontrahrvatski”. Tu ideju dokazuje i spomenuti HDZ-ov slogan “Tuđman, a ne Balkan”. Očito se tim sloganom htjelo dati do znanja da su vrijednosti Hrvatske demokratske zajednice oprečne “balkanskim” vrijednostima. Tuđman je u tom kontekstu nositelj obećanja europeizacije, napretka, demokracije i ostalih zapadnjačkih vrijednosti. Važnost Tuđmana za modernu hrvatsku naciju je neosporna: Tuđman nije samo političar i hrvatski predsjednik, on je “utemeljitelj države” i jedan od ukorijenjenih simbola nacije. Kolumnist Žarko Ivković samo je jedan od mnogih autora koji Tuđmanu dodjeljuju status “oca hrvatske države”:

S pravom ga možemo zvati ocem hrvatske države jer jedino je on u onim dramatičnim okolnostima 1990-ih imao dara shvatiti bit povijesnih zbivanja i ostvariti težnje svoga naroda. Stoga mu je i mjesto među hrvatskim velikanima, među iznimnim ljudima koji se rađaju vrlo

rijetko. Današnje stanje u Hrvatskoj, koja gospodarski zaostaje i neuspješno traži novog državnika, najbolje pokazuje veličinu Tuđmana (Ivković za Večernji list, 11.12.2018).

Tuđman je definitivno dijelom zaslužan za stvaranje moderne Hrvatske države, ali i nacije. Njegova značajnost unutar konstrukcije nacionalnog identiteta je neupitna. Štoviše, mnogi politički akteri upravo se pozivaju na njega u vrijeme izbora, grade se spomenici, imenuju ulice i sl. On je iz povijesnog narativa ušao u onaj imaginarni i postao jedan od simbola nacije. No, Tuđman ima i važnu ulogu u reprodukciji negativnih stereotipa o “balkanstvu”. Kako navodi Luketić, zastrašivanje balkanskim integracijama bilo je osobito izraženo 1996. i 1997. godine. Naime, Tuđman u *Izvjješću o stanju hrvatske države i nacije u 1995. godini* rekao:

Nije slučajno, da se u posljednje vrijeme, u pojedinim krugovima, pojavljuju ideje o potrebi neke nove jugoslavenske, ili balkanske, ili jadransko-crnomske zajednice država, neke Euroslavije ili Unije Jugoistočne Europe. A sve se to obrazlaže potrebom tobožnjeg boljeg gospodarskog, carinskog i prometnog povezivanja ovog područja s Europskom Unijom. Takve zamisli vuku korijen iz uvjerenja da je raspad bivše Jugoslavije bio nepotreban, jer se taj prostor mogao održati cjelovitim poticanjem demokracije i tržišnog gospodarstva (Tuđman u Luketić, 2013: 200).

Za Tuđmana bilo kakva regionalna suradnja nije dolazila u obzir. Naspram sadašnje političke elite koja regionalnu suradnju prihvaća jedino ako nije označena pogrdom riječju “balkanska”, Tuđman ne prihvaća nikakve alternativne nazive, inzistirajući na ideji kako je Hrvatska oduvijek bila srednjoeuropska i sredozemna zemlja koju europska zajednica prisilno želi “ugurati” među nerazvijen i barbarski svijet Balkana. Štoviše, kako pokazuje Luketić (ibid) za Tuđmana su balkanske integracije bile rezultat “bjelosvjetske zavjere” koja je imala i svoje aktere u Hrvatskoj koje su, prema riječima Tuđmana, podržavali “stanoviti moćni američki krugovi, što se vidi i po njihovim, ne samo soroševskim, djelatnostima ovdje.”

U povodu primanja Hrvatske u Vijeće Europe on je rekao: “Hrvatska, istodobno daje znati da se odlučno protivi svim osnovama koje bi je prisiljavale na regionalne, balkanske i jugoistočne europske integracije i to zbog razloga koji su, uvjereni smo, zasnovani kako na hrvatskim, tako i na međunarodnim strateškim interesima. U svom geopolitičkom položaju i čitavoj svojoj 14-stoljetnoj povijesti Hrvatska pripada srednjoeuropskoj i sredozemnoj kulturno-civilizacijskoj sferi. Politička povezanost s Balkanom samo je kratka epizoda u povijesti Hrvatske, od svega

sedam desetljeća, koja nije smanjila već je naprotiv povećala civilizacijske suprotnosti. (ibid:201)

Iako je ideja o Balkanu kao prostoru konflikata, opasnog, “zapaljivog” (da posudim riječ Rumiza) nacionalizma i barbarstva ukorijenjenog u nekim navodnim primordijalnim mentalnim karakteristikama, nastala kroz eurocentričnu zapadnu percepciju regije, hrvatski diskurs dodao je posve nova značenja Balkanu. Luketić (2013) navodi kako se 1990-ih Balkan u hrvatskom diskursu “vezao uz Jugoslaviju, Jugoslavija uz Srbiju, Srbija uz nasilje, zaostalost, primitivizam, barbarstvo itd; tj. uz povijesno ugnjetavanje hrvatskog naroda, četnički pokret i mračnim vremenom komunizma.” Nadalje, autorica zaključuje kako je pripadanje Balkanu u posljednjih dvadesetak godina u službenom hrvatskom diskursu podrazumijevalo obnavljanje “naše pogubne veze sa Srbijom, Jugoslavijom i komunizmom.” No, Balkan nije oduvijek bilo mjesto nedemokracije i “golgote hrvatskog naroda”:

U politici su pravaši pozitivno prikazivali Balkan, pa je Antun Radić pisao: “Svaki prosvijećeni Hrvat treba da znade, da na Balkanu živi mnogo našeg naroda, i da je sreća i nesreća svih Hrvata svezana sa srećom i nesrećom naše braće na Balkanu. Da je u nas više pameti, prosvjećenja i još koječega - Balkan bi bio hrvatska Amerika - druge nam Amerike ne bi trebalo... Balkan je čak značenjski upućivao jedno vrijeme i na kulturni modernizam, s obzirom da je 1886. i 1887. godine izlazio književni časopis Balkan koji su uređivali August Harambašić i Nikola Kokotović, a u njemu surađivali Ante Kovačić, Eugen Kumičić i S.S. Kranjčević (Luketić, 2013:197).

Iako se i ranije govorilo o Balkanu u negativnom kontekstu, Todorova (2009) tvrdi kako je novi val upotrebe izraza “balkanski” i “balkanizacija” u uvredljivom smislu nastupio tek s krajem Hladnog rata.

Ni o Jugoslaviji ni o Rumunjskoj (niti o Albaniji koja se uopće nije spominjala) nije se govorilo kao o balkanskim zemljama. Taj bi se stav mogao jednostavno objasniti kao posljedica stave balkanskih zemalja prema Sovjetima da nije jedne iznimke: Bugarske. Premda se ta država ismijavala zbog servilnog odnosa prema sovjetskom imperiju i nepopravljive rusofilije, općenito se ni ona nije optuživala za “balkanstvo”. Zapravo, Balkan kao geopolitički pojam i “balkanski” kao pejorativna odrednica općenito su izostajali iz vokabulara tadašnjih zapadnih novinara i političara. Čak i u zapadnom akademskom svijetu, unatoč značajnom razvoju balkanskih studija u drugoj polovici 1960-ih prevladavajuća kategorija, uz neke iznimke, bila

je “Istočna Europa”, a sve donedavno su pokušaji razlikovanja između njenih balkanskih i nebalkanskih dijelova bili rijetki (Todorova, 2009/2015: 224).

Raspadom Jugoslavije, regija Balkana vratila se u novinarski diskurs kao ratna zona: Jugoslavenski rat okarakterizirao se kao još jedan “balkanski” rat koji uzroke nailazi poput ostalih “balkanskih” ratova u nezdravom nacionalizmu i ostalim “nezapadnjačkim” karakteristikama. Upravo pretpostavka da je rat u Jugoslaviji samo jedan u nizu “balkanskih ratova” koji osim regije navodno ima i neke druge zajedničke karakteristike s ostalim ratovima vođenim na ovim prostorima, pokrenula je lavinu radova koji pokušavaju pronaći temeljne uzroke ratova na Balkanu, tretirajući svaki kao dokaz o nekom urođenom problemu balkanskih naroda. Jedan od zanimljivih radova definitivno je knjiga Roberta J. Donia i Johna V.A. Finea *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*. Todorova uvrštava njihovo djelo jer, kako kaže, “radi se o ozbiljnoj znanstvenoj knjizi” koja se nastoji udaljiti od nagomilanih predodžbi o uzroku rata u bivšoj Jugoslaviji, no ipak ne uspijeva u cijelosti:

Ratnički etos je postao duboko ukorijenjen među pastirima, posebno onima u istočnoj Hercegovini... Danas oni igraju aktivnu ulogu u nasilju koje obilježava kraj Jugoslavije. Kao razmjerno neobrazovani naoružani brđani, neprijateljski nastrojeni prema urbanoj kulturi i državnim institucijama... pokazali su se podložnima srpskoj šovinističkoj propagandi (Donia i Fine u Todorova, 2013:224).

S novim ratom na Balkanu, on u potpunosti gubi neutralne odrednice koje zamjenjuju stari (ali u novom ruhu) narativi o ratu, barbarizmu, nacionalizmu, te se stvaraju nove izvedenice koje nude čitav spektar novih negativnih konotacija. Tako riječ “balkanizacija” ulazi u akademski diskurs i označava parcelizaciju političkih jedinica, a s vremenom je, tvrdi Todorova (2009) postala sinonim i za “povratak plemenskom, primitivnom i nazadnom.” Štoviše, u posljednju vrijeme je “balkanizacija” u potpunosti dekontekstualizirana i povezuje se s najrazličitijim problemima, među ostalim, i sa rasnom segmentacijom u SAD-u (“rasna balkanizacija”). Hrvatski javni diskurs ranih 90-ih pod utjecajem zapadnjačkog stava internalizirao je niz negativnih konotacija o Balkanu. Iako Zapad gleda na Balkan kao na opće mjesto rata i divljaštva, hrvatski diskurs tu negativnu predodžbu lokalizira na Domovinski rat, tj. nasilje i barbarizam veže uz “glavne neprijatelje države” – Srbe, a nazadnost s gospodarskim problemima i siromaštvom u poslijeratnim godinama u Bosni i Hercegovini, ali i drugim susjednim zemljama i sužrtvama komunizma.

U prevladavajućoj percepciji hrvatskih intelektualaca i političkih elita tijekom devedesetih, Balkan se doživljavao isključivo negativno i proglašavao glavnim krivcem za “golgotu hrvatskog naroda”. Prema tom shvaćanju, hrvatski narod svojim identitetom i kulturnim nasljeđem pripada Europi, ali je u povijesti podnosio velike žrtve zbog svoje nesretne prostorne smještenosti na “razmeđu svjetova” i ekspanzionističkih politika drugih naroda i državnih zajednica (Luketić, 2013: 83).

Kao što je spomenuto na početku ovog poglavlja, prvom hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu pripala je odgovornost da izbavi hrvatski narod iz balkanskog kaveza u kojem se je našao. Vjeran Pavlaković (2016) tvrdi kako je za vrijeme i neposredno nakon Domovinskog rata novim političkim elitama bilo ključno raskinuti identifikaciju s jugoslavenstvom ili bilo kojom jugoslavenskom državom. Glavna ideja nove retorike tvrdila je kako je “Hrvatska stoljećima bila u nekim prisilnim unijama iz kojih se pokušavala otrgnuti.”

Franjo Tuđman, osnivač HDZ-a i prvi hrvatski predsjednik nakon sloma socijalizma, svoju politički karijeru izgradio je na argumentu da je ostvarenje nezavisne nacionalne države “tisućljetni” san hrvatskog naroda - još od vremena kada je 1102. godine ugarska dinastija Arpadovića svojoj kruni pripojila srednjovjekovno Hrvatsko Kraljevstvo, teritorij današnje Hrvatske bio je dio većih, multinacionalnih država (Pavlaković u Pavlaković, Korov,ur. 2016:27).

Taj “tisućljetni” san, prema službenom narativu, ostvario se pobjedom u Domovinskom ratu u kojem su Hrvati napokon uspjeli obraniti svoje područje i uspostaviti vlastitu državu. Korištenjem naziva “Domovinski rat” u hrvatskom diskursu ograđuje se i udaljava od ideje da se u Hrvatskoj radilo o bilo kakvoj drugoj vrsti rata osim obrambenog.

Domovinski rat učvrstio je predodžbu, barem među etničkim Hrvatima, da je Hrvatska žrtva srpske agresije te da cilj sukoba nije bio samo obraniti hrvatsku državu, već i očuvati hrvatsku naciju od uništenja. Uspješnim vojnim akcijama Hrvatska vojska 1995. i mirnom integracijom istočne Slavonije 1998. cijeli hrvatski teritorij koji je do tada bio pod okupacijom srpskih pobunjenika vraćen je pod kontrolu Zagreba, dok su najradikalnije nacionalističke aspiracije kojim se pozivalo na pripajanje dijelova Bosne i Hercegovine potpuno potisnute pod pritiskom međunarodne zajednice, a i zbog poboljšanih bilateralnih odnosa između Zagreba i Sarajeva (ibid).

Simbolizam Domovinskog rata bio je od presudne važnosti u izgradnji hrvatske nacije, koja je, tvrdi Pavlaković (2013) dovela do smrti Jugoslavije i udaljavanja od ideje “bratstva i jedinstva”, te bilo kakvog drugog oblika jugoslavenstva, koji je, kao što sam spomenula prije, u hrvatskom diskursu vezan uz imaginarij Balkana. Uspješnost izgradnje nacije potvrđuju se i općim konsenzusom o narativu Domovinskog rata. Prema IPSOS-ovoj anketi iz 2011. provedenoj u sklopu istraživanja strategija simbolične izgradnje nacije u državama Jugoistočne Europe, 85,5 % ispitanika u Hrvatskoj smatra kako Srbija mora priznati agresiju protiv Hrvatske, no čak 45% ispitanika također tvrdi kako Hrvatska nije mogla počinuti ratne zločine u Domovinskom ratu. Srbija nije samo agresor u hrvatskom narativu, ona je također nositelj svih negativnih vrijednosti od kojih se Hrvatska obranila. Upravo političke elite devedesetih označavaju Domovinski rat kao ključnu točku hrvatske povijesti koja je preusmjerila hrvatski narod s mračnog puta komunizma i vratila ga na “pravi” put napredne zapadne civilizacije. Jer ipak je, tvrdi Tuđman, Hrvatska u čitavoj svojoj povijesti pripadala srednjoeuropskoj kulturno-civilizacijskoj sferi, a kratka “70-godišnja epizoda na Balkanu samo je uvećala civilizacijske suprotnosti prema toj regiji.” Očito se 70 godina bliže povijesti doživljava kao neka jednokratna afera s “Balkancima” nakon koje se je Hrvatska otriježnila i vratila svojim “istinskim” korijenima. Novi nacionalni identitet Hrvatske konstruirao se u odnosu na Balkan: ono što se percipira u Hrvatskoj kao Balkan, to nova suvremena Hrvatska nije i ne smije biti. Jedini problem u novom nebalkanskom identitetu Hrvatske je što se temelji na glavnom stereotipu o Balkanu - ratu.

Bosanski znanstvenik Ugo Vlaisavljević u svom eseju “Rat kao najvažniji kulturni događaj” tvrdi da u “nacionalnim kulturama koje su se kroz svoj povijesni vijek borile samo za opstanak - i to ne samo protiv istrjebljenja u ratu, već i protiv asimilacije u vrijeme mira - rat poprima značenje velikog, možda i najvažnije, kulturnog događaja i značajnog povijesnog događaja koji podsjeća na kulturnu revoluciju. (Vlaisavljević 2009,25) On tvrdi da se rat, a ne mir, doživljava kao prirodno stanje bića, da je diskurs rata sveprisutan u kulturi malih balkanskih nacija, i da heroji i žrtve podjednako služe kao ključne točke sjećanja u demarkaciji teritorijalnih granica (Pavlaković u Pavlaković, Korov, ur. 2016:30).

Diskurs o Domovinskom ratu označio je hrvatski identitet: iz povijesnog repertoara izvukli su se stari mitovi o vrsnim i hrabrim ratnicima Hrvatima, ponavljale su se riječi Napoleona Bonaparteja kako je mogao osvojiti cijeli svijet sa samo 100 tisuća Hrvata i slično. Ironično, suvremeni hrvatski identitet ukomponirao je jednu od najosnovnijih konotacija Balkana, no

hrabri i romantizirani ratnici ne smetaju toliko političkim elitama. Naime, negativni aspekti ratništva pripisani su protivnicima, u ovom kontekstu, Srbima, koji su nositelji svih “balkanskih” karakteristika ratnika, dok su Hrvati žrtve agresije, ali nikako suučesnici u ratnim zločinima koji su se odvijali na tlu bivše Jugoslavije.

U eurocentričnoj vizuri i u stereotipovima natopljenim diskursima balkanski narodi su mogli biti ili žrtve ili krvnici, a prema logici nacionalnih kvalifikacija takvima su se percipirali čitavi narodi... No, nisu niti balkanski narodi, odnosno njihove političke i kulturne elite u tome nevinu; štoviše, oni najčešće podržavaju i ozbiljuju sliku o sebi kao o žrtvi, tj. Oni dramatiziraju vlastitu ulogu u ratu i trajno sebe predstavljaju na društvenome polju kao žrtvu onih Drugih (Luketić, 2013:87).

Hrvatska je, prema dominantnom nacionalnom političkom narativu, žrtva, i samo žrtva, srpskih krvnika koji su personifikacija balkanskog divljaštva. Tako je krajem 20. stoljeća, u hrvatskom diskursu, Srbija preuzela negativne stereotipe Balkana i postala Drugi prema kojem se određuje hrvatski nacionalni identitet. Potreba jasnog odvajanja od Srbije (koja je preuzela teret imaginarija Balkana) i naglašavanje suprotnosti, prvenstveno radi oblikovanja homogenog identiteta, posljedično je stvorilo potrebu za naglašavanjem “europskog” karaktera Hrvatske koji je oprečan onom “srpskom” tj. “balkanskom”.

Za hrvatsko društvo Balkan od početka devedesetih do danas predstavlja ključni pojam u konstruiranju nacionalnog identiteta i ujedno njegovu najsnažniju društvenu traumu. Odvojiti se od Balkana i razlikovati se od susjeda, bivših “bratskih” republika, najprije Srba, potom Bošnjaka i ostalih ex-yu “sumnjivaca”, bili su prije dvadesetak godina temelji za oblikovanje novog homogenog hrvatskog identiteta. Taj identitet odgovarao je poznatoj Gellnerovoj formuli “jedan narod-jedna kultura-jedan jezik”, i iz njega su se nastojala isključiti sva obilježja koja su se prepoznavala u drugim nacijama, tj. upućivala na neku, makar minimalnu bliskost balkanskih kultura (Luketić, 2013:183).

Tuđmanova politika zagovarala je ideju Hrvatske kao europske, to jest srednjoeuropske i mediteranske zemlje koja s Balkanom i Srbijom ima samo zajedničku bližu povijesti, koja se, prema Tuđmanu, može zanemariti jer je “povećala, a ne umanjila” razlike između naroda bivše Jugoslavije. Hrvatska, prema vodećim političarima toga doba, nije bila dio Balkana, ona je bila ‘predziđe Europe’ koje je godinama branilo Europu od barbarskih okupacija. Početkom 90-ih

započinje i promjena naziva ulica i trgova u hrvatskim gradovima koji su tim činom pokušali ostaviti jugoslavensku povijest iza sebe, te istovremeno ukorijeniti nove simbole identiteta među hrvatskim stanovnicima. Naime, kao što sam ranije spomenula, prema eurocentričnom pogledu (koji se je nametnuo i na Balkanu, kao i u većini svijeta) europski i balkanski identitet ne mogu koegzistirati. Prije samog naglašavanja europejstva Hrvatske, nužna je bila debalkanizacija. Subotić (2011) tako tvrdi kako nije bilo dovoljno samo prikazati razlike sa Srbijom – “paradigmatskom državom Balkana.” Hrvatska historiografija morala je pokazati kako Hrvatska nikad nije pripadala Balkanu iz povijesnog, kulturnog, religijskog i civilizacijskog aspekta. “Pravi” Balkan nalazi se na istočnoj granici Hrvatske, barem tako tvrdi službeni narativ koji se je održao do danas. Da se Srbija i dalje smatra “pravim” Balkanom potvrđuje i IPSOS-ova anketa. Na pitanje kako bi definirali navedene zemlje (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Slovenija, Mađarska) ispitanici u Hrvatskoj su odgovorili sljedeće: 60 posto ispitanika smatra da je BiH balkanska zemlja, a 16 posto smatra da je “orijentalna”. U balkanski krug također spadaju Crna Gora (66, 4%) i Srbija (69.6%) dok se Slovenija i Mađarska doživljavaju kao srednjoeuropske i europske zemlje: preko 60% ispitanika ih je svrstalo u te dvije kategorije (IPSOS, 2011:77). Ukratko, debalkanizacija Hrvatske se, barem u mislima političkih elita devedesetih, postiže udaljavanjem od Srbije, jugoslavenskog naslijeđa i izmještanjem države iz geopolitičke stvarnosti u metaforičko predziđe.

Balkan u suvremenom medijskom i javnom diskursu

Prema rezultatima objavljenima u sklopu projekta *Strategije simbolične izgradnje nacije u državama jugoistočne Europe*, koji je, unatoč imenu, fokusirao istraživanje na države Zapadnog Balkana, Hrvatska je uspješno izgradila naciju. IPSOS-ovi rezultati pokazali su kako su stanovnici Hrvatske na trećem mjestu po lojalnosti državi u regiji. S obzirom na to da se hrvatska izgradnja nacije temeljila na izuzetno negativnom narativu o Balkanu, neminovno se nametnula pretpostavka kako su hrvatski građani internalizirali negativne stereotipe o Balkanu te ga danas konceptualiziraju kao prvenstveno negativan pojam. No, kako ispitati konceptualizaciju Balkana u hrvatskom diskursu?

Prema kognitivnoj lingvistici Geogrea Lakoffa jezik je vezan uz percepcije, sjećanja i kategorizacije. Naspram teorije N.A. Chomskyja koja tvrdi kako postoji univerzalna gramatika,

neki urođeni proces usvajanja jezika kojeg svaka osoba posjeduje, Lakoffova kognitivna lingvistika utemeljena je na ideji o jeziku kao iskustvenoj pojavnosti. On proizlazi iz uporabe, a jezični koncepti utemeljeni se na iskustvu. (Lakoff i Johnson, 1980)

Kognitivistički pogledi na jezik i mišljenje, koji reflektiraju figurativnu, utjelovljenu misao, u suprotnosti su s dotadašnjom filozofskom (a i jezikoslovnom) tradicijom, čije poglede Johnson (1987:9) objedinjuje nazivom “objektivizam”, a čija je temeljna odrednica pretpostavka o postojanju “objektivne stvarnosti”, neovisne o našem mozgu, umu i iskustvu (Štrkalj Despot, 2013: 147).

Ne postoji objektivna stvarnost neovisna o našem iskustvu. Svaku jedinicu stvarnosti nužno procesuiramo kroz već postojeće usvojene koncepte. Značenje nije stabilan i nepomičan entitet, već proces koji se kontinuirano odvija.

Značenje nije stvar, ono uključuje ono što je značajno i smisljeno nama. Ništa nije smisljeno samo po sebi. Smislenost proizlazi iz iskustva funkcioniranja kao neke vrste bića u nekoj vrsti okoline (Lakoff 1987: 292).

Proces stvaranja značenja povezan je s usvojenim kulturnim konceptima koji se odražavaju u jeziku. Prema tome, istraživanje konceptualizacije Balkana u Hrvatskoj mora se temeljiti na istraživanju jezika. Shodno tome, u ovom poglavlju istražiti će se, na temelju korpusne i kvalitativne analize sadržaja, kako se govori o Balkanu i Balkancima i barem djelomično odgovoriti na pitanje kako se konceptualizira Balkan danas.

Korpusna analiza: Kakav je Balkan i tko su Balkanci?

Benedikt Perak (2019) tvrdi kako se “sintaktičko-semantičke strukture mogu sagledati kao konceptualni obrasci kulturalnog modela.” Za potrebe analize sintaktičko-semantičkih struktura korišteni su alati dostupni na Sketch Engine-u. Osnovni alati korišteni u ovoj analizi su Thesaurus i Word Sketch. Thesaurus automatski generira listu sinonima ili riječi koje pripadaju u istu kategoriju (semantičko polje). Lista se proizvodi na temelju konteksta u kojem se riječi pojavljuju u odabranom korpusu. Ukratko, Thesaurus pronalazi riječi sa zajedničkim značenjem ili unutar zajedničkog konteksta. Word Sketch procesuira kolokacije riječi. Kolokacije su sekvencije ili kombinacije riječi koje se češće pojavljuju zajedno nego što je to očekivano. Kolokacije se razlikuju po jakosti, to jest “slaba kolokacija je ‘lijepa kuća’ jer obje

riječi i ‘lijepa’ i ‘kuća’ mogu se kombinirati s mnoštvom drugih riječi (npr. ‘lijepa djevojka’, ‘lijepa večer’). Primjer jake kolokacije je ‘operna kuća’ jer unatoč tome što se ‘kuća’ može naći u mnoštvo kombinacija, ‘operna’ ne može”.² Što se tiče korpusa, korišten je hrvatski jezični korpus (hrWaC) iz 2013. godine koji se temelji na tekstovima s interneta i sadrži 1.2 milijarde riječi, te medijski korpus stvoren za ovaj rad koji pod nazivom “Mediji HR Balkan” okuplja sve članke o Balkanu od 2016. do danas s najpoznatijih portala i internetskih izdanja nacionalnih novina (u korpusu se nalaze tekstovi s web izdanja *Jutarnjeg lista*, *Večernjeg lista*, *24 sata* i *Novog lista*, kao i tekstovi portala *Index.hr*, *Tportal.hr* i *Dnevno.hr*). U korpusu je ukupno 213, 933 riječi što zadovoljava veličinu korpusa potrebnu za analizu. Korpusna analiza u Sketch Engine-u temelji se na četiri glavna pitanja koja su postavljena u istraživanju:

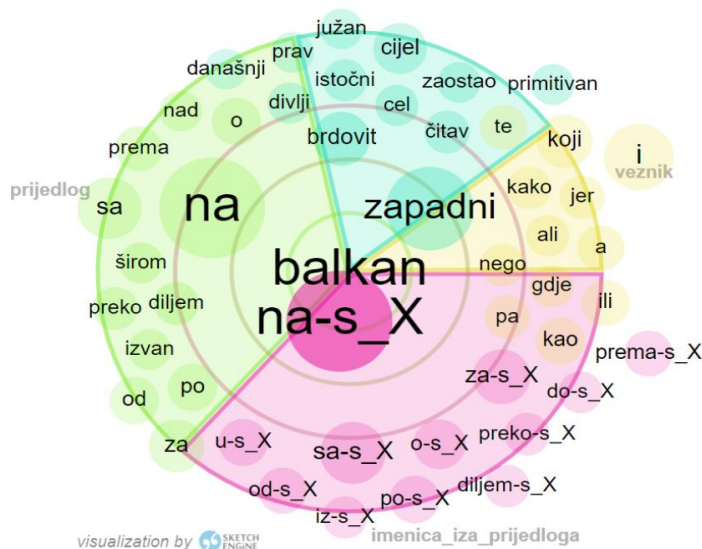
- a) Kakav je Balkan?
- b) Je li Hrvatska na Balkanu?
- c) Tko je Balkanac?
- d) Što znači pridjev “balkanski”?

Kakav je Balkan?

Negativni imaginarij o Balkanu gradio se godinama u stranim i domaćim diskursima. Kao što je već navedeno ranije, suvremena Hrvatska izgrađena je na negativnim predodžbama o Balkanu i Srbiji koji se nameću kao Drugi u oblikovanju nacionalnog identiteta. Ako uzmemo u obzir teoriju kognitivne lingvistike, značenje Balkana u jeziku preslikavati će usvojene kulturne koncepte o Balkanu. Hrvatski internetski korpus navodi sljedeće pridjeve koji se vežu uz Balkan: na prvom mjestu je “zapadni”, “brdoviti”, “cijeli”, “čitav”, “istočni”, “divlji”, “primitivan”, “pravi”, “zaostao”, “južni”. Zapadni Balkan najjača je kolokacija u smislu da se upravo te dvije riječi najčešće koriste zajedno u analiziranom korpusu. Sintagma Zapadni Balkan prije svega je politička kategorija Europske Unije i označava uglavnom sve države jugoistočne Europe koje nisu članice Europske Unije. Službena jednadžba Zapadnog Balkana je tako “Bivša Jugoslavija – Slovenija – Hrvatska + Albanija”. Kao što je navedeno ranije u radu, mnogi su se našli uvrijeđeni s tom političkom kategorizacijom, pa su prozivali Europu kako je “intelektualno podbacila” s nazivom regije. No, unatoč kritičarima, mediji su proširili i ukorijenili naziv “Zapadni Balkan” u kojem je “Zapadni” više “civilizacijska orijentiranost”

²Izvor: <https://www.sketchengine.eu/guide/word-sketch-collocations-and-word-combinations/>

(kako bi se udovoljilo političkim elitama regije) nego geografska (Luketić, 2013). Kao što je prikazao Perak (2019) u istraživanju pojma “Nacija”, emocionalna i kognitivna komponenta aktivira se modifikatorima koji se u jeziku najčešće iskazuju u obliku pridjeva. Odgovor kako se percipira Balkan na kognitivno-emocionalnoj razini mora uključivati pridjeve koji imaju pozitivne ili negativne konotacije. Među prvih deset najjačih kolokacija nalaze se tri pridjeva koja odgovaraju kriteriju: “divlji”, “primitivan” i “zaostao”. Kao i očekivano, sva tri pridjeva negativne su konotacije i mogu se povezati s dominantnim narativom o Balkanu koji vlada od 90-ih u stranom i domaćem diskursu. Divlji Balkan prva je kolokacija koja je negativno obojena. No, što točno znači “divlji”? Hrvatski jezični portal navodi četiri definicije za ‘divlji’: “onaj koji nije pripitomljen [divlji magarac, divlji konj]; biljka koja nije cijepljena; koji je pust/nenaseljen, koji nije civiliziran, neodgojen, koji je izvan pravila, neprilagođen.” Oprečna riječ “divljem” je “pitom”, to jest onaj koji je pripitomljen, koji živi uz ljude i koristi im (odnosi se na životinje); koji je oplemenjen radom ljudi/kultiviran(biljke); koji je ugodan za življenje(mjesto) i onaj koji je blage naravi, krotak, ljubazan, pristupačan. Prve dvije definicije odnose se na životinje – divlje životinje su one koje su bliže prirodi i vlastitim instinktima. Ukratko, one obavljaju nuždu gdje žele i ubijaju plijen nagonski. Naspram njih, čovjek je gospodar vlastitih nagona što je, prema mnogim autorima, glavna karakteristika koja čovjeka odvaja od životinjskog svijeta, te ujedno i preduvjet civilizacije. Divlje je ono primitivno (“primitivan Balkan” je također jaka kolokacija u hrvatskom korpusu), koje nije nadvladalo vlastite nagone i pridružilo se civiliziranom svijetu. Stoga, izraz “divlji Balkan” nužno implicira neciviliziranost regije - njenu navodnu povezanost s nekim životinjskim aspektima koje je civilizirana Europa iskorijenila. “Životinjski aspekti” u tom smislu su svi oblici ponašanja koji ne poštuju ili odstupaju od eksplicitnih i implicitnih zakona i društvenih pravila zapadne civilizacije. Na popisu kolokacija za Balkan ne nalazi se niti jedna kolokacija pozitivne konotacije. Osim navedenih, javljaju se još i “jeben”, “usran”, “jadan”, “težak”, “nemiran”, “proklet”, “smrdljiv”, “prljav”, “bolestan”, “pravoslavan”, “crn”, ali i “lijep”. “Lijepi Balkan” kao slaba kolokacija, ali jedina pozitivna, javlja se u samo 9 tekstova unutar korpusa. Naspram toga, prvih 20 rezultata za “Europa” u hrvatskom korpusu navode pridjeve pozitivnih konotacija: “slobodna”, “ujedinjena”, “moderna”, “demokratska”, ostali pridjevi u prvih 20 rezultata većinom su neutralne geografske naravi (istočna, sjeverna, kontinentalna, zapadna, centralna itd.)

Što se tiče medijskog korpusa, Balkan ima četiri kolokacije, od kojih je najjači “Zapadni Balkan” koji se javlja u 268 konteksta (Sketch Engine-ov alat “Concordance” prikazuje tražene riječi u svim kontekstima u kojima se nalaze unutar korpusa; medijski korpus na temelju 248 dokumenta proizvodi 1083 konteksta) u posljednje tri godine u navedenim medijima. Ostali su “eu-zapadni”, “cijeli” i “brdoviti”. S obzirom na novinarski diskurs, rezultati su očekivano neutralni. Zapadni Balkan kao kolokacija ustalio se među hrvatskim novinarima kao ime za regiju bivše Jugoslavije, također veliki broj tekstova spominje ga unutar konteksta Summita Zapadnog Balkana i drugih politika Europske Unije. Iako se ne pojavljuju negativni pridjevi, riječ “rat” javlja se u skoro istom broju konteksta kao i kolokacija “Zapadni Balkan”. Vijesti o Balkanu tako najčešće prate vijesti o ratu – Domovinskom, Prvom i Drugom svjetskom ratu, ali i “novom” i “nadolazećem” ratu. Vijesti o novom ratu temelje se većinom na izjavama predsjednika Europske komisije Jean-Claudea Junckera, kao i njemačke kancelarke Angele Merkel, koji kao “glas razumne Europe” svako malo upozoravaju na neki novi rat koji prijeti balkanskom tlu. Na temelji tih izjava, može se pretpostaviti da je Balkan kao regija rata i nestabilnosti ukorijenjen koncept u suvremenim stranim političkim diskursima.³

³ Njemačka kancelarka Angela Merkel je krajem 2015. izjavila kako “imigrantska kriza” može uzrokovati nove podjele i sukobe na Balkanu, te stoga odlučila inicirati konferenciju o “balkanskoj ruti” na razini Europske Unije.

BALKAN JE DOLJE

Lakoff i Johnson (1980) tvrde kako su fundamentalne vrijednosti u kulturi koherentne s metaforičkim strukturama fundamentalnih koncepata u kulturi. Kako bi to prikazali koriste kulturne vrijednosti [američkog] društva koje su povezane s “gore-dolje” (eng. Up-Down) spacijalizacijom metafora. Spacijalna orijentiranost metafore ukazuje na način konceptualiziranja nekih metafora unutar prostora. Osim “gore-dolje” postoji i orijentacija “lijevo-desno” preko koje je najlakše objasniti spacijalnu orijentiranost, te ću se stoga i ja koristiti tim primjerom. Naime, većina Zapadnog svijeta u promišljanju vremena uvijek stavlja budućnost na desnu stranu: treba se samo prisjetiti školskih udžbenika iz povijesti i “vremenske crte” događaja. Prošli događaji prostorno se konceptualiziraju lijevo, dok se, budući događaji smještaju desno od “centra” koji najčešće označava sadašnjost. Orijeantacija “gore-dolje” koristi se pak, barem na Zapadu, kao orijentir za “dobro i loše”. Dobro je uvijek gore što možemo uočiti i u hrvatskom jeziku: “Odskočna daska u karijeri bila mu je knjiga iz 2013.” U ovom smislu “odskočna daska” upućuje da se radi o kretanju prema gore. Naime, kretanje prema “dolje” impliciralo bi pad: npr. “Knjiga iz 2013. upropastila mu je karijeru”. Spacijalna orijentiranost “gore” stoga je i u hrvatskom jeziku način konceptualizacije dobrog, poželjnog i pozitivnog. Primjer iz američke kulture o spacijalnoj orijentiranost “gore-dolje” je “more is better” tj. “više je bolje” koji je, prema autorima, koherentan s vrijednostima u društvu. Ako uzmemo u obzir da je spacijalna orijentiranost prema “gore” smjer koji upućuje na pozitivne konotacije, možemo pretpostaviti da je Balkan kao pejorativna odrednica na “dnu” tj. orijentirana prema dolje. Analiza sadržaja hrvatskog internetskog korpusa iz 2013. godine potvrđuje pretpostavku: najčešće se unutar spacijalnog metaforičkog izražaja Balkan nalazi kao mjesto na “dnu” iz kojeg treba “odletjeti”. Među najčešće korištenim riječima iz spacijalne domene su: “izdignuti”, “odletjeti”, “vinuti se”, “odskočiti”, koji osim smjera upućuju i na kretanje tj. upućuju na odlazak s Balkana koji je na “dnu” u neka bolja mjesta koja su “gore”. Doduše, treba spomenuti da se te orijentacijske metafore ne nailaze samo u kontekstu Balkana, već općenito u opisima emigracije iz percipiranih nerazvijenih i zaostalih regija i država.

Je li Hrvatska na Balkanu?

S obzirom na to da Balkan već godinama nije jasna geopolitička regije, mnoge zemlje iskorištavaju opću neurozu o Balkanu kako bi se izmjestile iz njega. Luketić (2013) tvrdi da se imaginativna geografija formira od raznog društveno-političko-kulturnog materijala, ali i od najrazličitijih narativa, mitova, stereotipova, uobrazilja, podmetanja, lažiranja. Za granice političko-kulturnih krugova važniji su odnosi političke, ideološke i društvene moći negoli veličina, smještaj, zemljopisna datost, povijesna dinamika i slično. Jedan od primjera izmještanja s Balkana je Grčka koja je zbog dominantnog narativa o antičkoj grčkoj kulturi kao temelju zapadne civilizacije, uspješno pobjegla iz balkanskog kruga.

Kako bi se prevladao nastali paradoks nove eurocentrične imaginativne geografije, po kojemu su antičke kulture ponikle na zaostalom i primitivnom Jugu, uspostavile su se nove naracije koje su te kulture tretirale kao iznimke. Tako se promatra odvojeno od balkanskoga geografsko-kulturnog okruženja (Luketić, 2013:15).

No, gdje je točno Balkan i koga on uključuje? Ako ćemo vjerovati ispitanicima iz IPSOS-ove ankete onda su Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora definitivno na Balkanu, dok su Slovenija i Mađarska u Europi. Što se tiče identifikacije u Hrvatskoj, većina ispitanika najviše se identificira s vlastitim mjestom (75.5%) kao i Hrvatskom (72.4%), dok se tek 13 % ispitanika identificira s Europom, 8 % s Balkanom, a samo 6 % s Jugoistočnom Europom. Iako se samo 8 posto Hrvata identificira s Balkanom, oko 50 % ispitanika iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore smatraju Hrvatsku balkanskom zemljom. (IPSOS, 2011) U hrvatskom medijskom korpusu, među prvim riječima koje se koriste u istim ili sličnim kontekstima kao i Balkan je “regija”. Štoviše, “regija” i “Balkan” imaju slične rezultate na Thesaurusu.

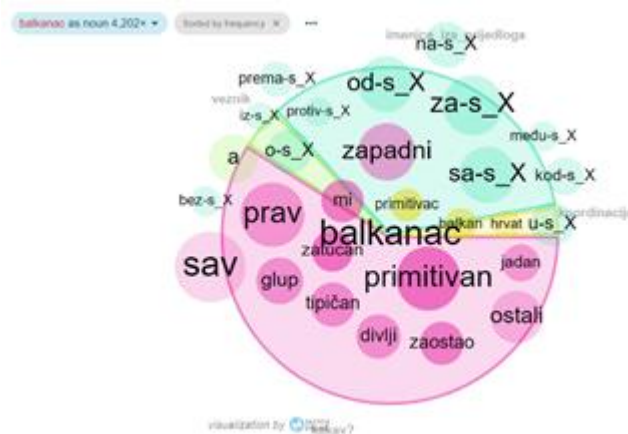

Očito hrvatski mediji imaju predodžbu o Balkanu kao regiji unutar koje se nalazi i Hrvatska. Među vijestima iz korpusa mogu se pronaći dva glavna konteksta unutar kojih se govori o Balkanu kao regiji: prvi je politički koji uključuje vijesti o međususjedskim odnosima, kao i politikama Europske Unije usmjerenim prema državama bivše Jugoslavije (Hrvatska se u tim vijestima često spominje kao “dobar primjer” ili “posrednik”). Drugi najčešći kontekst unutar kojeg se govori o Balkanu kao regiji je vremenska prognoza. Iako se Balkan kao regija ne spominje unutar političkog diskursa, on je u medijskom diskursu neupitno percipiran kao regija unutar koje se nalazi i Hrvatska. Očito se napori određenih intelektualaca i političkih elita još uvijek nisu isplatili. Štoviše, novonastala pomutnja zbog svrstavanja Hrvatske u različite regije od strane medija i političara imala je itekako posljedice na samoidentifikaciju građana, no o tome će biti riječ u sljedećem poglavlju.

Tko je Balkanac?

Prema nekoj općoj logici, Balkanci su osobe koje žive na području Balkana. Takva jednostavna definicija uključivale bi sve pripadnike naroda u regiji, pa tako i Hrvate koji su uključeni unutar najpopularnije definicije Balkana koja je definirana sjevernom granicom od Trsta do Odesse. No, biti “Balkanac” nikako nije neutralna odrednica. Kao što je već spomenuto ranije, samo 8 posto Hrvata identificira se s balkanskom regijom. Iako se Hrvati ne smatraju Balkancima, često se u svakodnevnom govoru koristi riječ “Balkanac” kako bi se opisalo neke sugrađane, najčešće kriminalce, ali i političare (pogotovo one koji su vezani uz neke korupcijske skandale). U medijskom korpusu na Sketch Engine-u uz riječ “Balkanac” javlja se “kriminalac”. Na pitanje “kakav” Sketch Engine nudi samo tri odgovora: “uhićen”, “pravi” i “mladi”. Hrvatske vijesti koriste riječ “Balkanac” jedino unutar konteksta kriminala. *Dnevnik.hr*, *Večernji List* i *Slobodna Dalmacija* tako tvrde kako je “uhićeno sedam Balkanaca u velikoj antiterorističkoj akciji u Njemačkoj”, *Jutarnji List* govori o “balkanskim kriminalcima koji su šokirali Veliku Britaniju”, a skoro svi objavljuju vijesti o “padu balkanskog Escobara.” Kratko pretraživanje na internetu otkriti će da ne postoji vijest u Hrvatskoj koja uz “Balkanci” veže pridjev “uspješni”. Uspjeh se uz određene osobe veže jedino unutar nacionalnog konteksta: pa se tako govori o “uspješnom hrvatskom glumcu koji je uspio u inozemstvu” ili “uspješnom srpskom tenisaču.” Ukratko, kada se radi o pozitivnim konotacija one se naglašavaju unutar nacionalnih konteksta, a negativne unutar regionalnog. Negativne konotacije povezane s Balkancima imaju

dvostruki utjecaj: s jedne strane govori se o Balkancima kao osobama s prvenstveno negativnim karakteristikama što pak pridonosi samom stereotipu koji pak utječe na medije i na njihov izbor vijesti. Što se tiče hrvatskog internetskog korpusa, stvar je prilično jasna: Balkanci su primitivni, zatucani, divlji, zaostali, jadni i glupi. S obzirom na rezultate za Balkan, pridjevi vezani za “Balkanac” jednako su negativni. No, jedan od zanimljivijih rezultata je korištenje riječi “pravi”, “tipični” i “svi”. Unatoč činjenici da se te riječi mogu vezati uz mnoštvo drugih riječi, kolokacije “pravi Balkanac” i “tipični Balkanac” jače su od “divljeg” i “zaostalog” Balkanca. To se može protumačiti kako su negativni stereotipi o Balkancima internalizirani na kolektivnoj razini: nema više potrebe naglašavati negativne karakteristike Balkanca u društvu, one su svima dobro poznate. “Pravi Balkanac” tako podrazumijeva cijeli spektar negativnih karakteristika.

Iako se većina Hrvata ne identificira s balkanskim identitetom i to s dobrim razlogom (njegova negativna semantička nabijenost nije poželjna identifikacija), Sketch Engine otkriva još jedan zanimljivi detalj. Naime, među prvih deset najjačih kolokacija nalazi se i “mi Balkanci”. Među primjerima konteksta u kojima se koristi “MI+BALKANCI” Sketch Engine nudi sljedeće:

- a) “I onda tako vozilo prodaju nama Balkancima, a mi veseli jer smo se dokopali novog auta”
- b) “To je nama Balkancima zanimljivo, što god vi rekli, to se čita, gleda se treš”
- c) “Odjevenih muškaraca u tajicama kojima mjuzikli naprosto obiluju, nama Balkancima sve je to pederluk pa makar se mjuzikl recimo zvao i Tiger Woods”

Tri navedena primjera su od korisnika raznih hrvatskih foruma. U prvom se implicira da su Balkanci glupi i naivni, drugi govori o lošem ukusu Balkanaca koji se zadovoljavaju “treš” programima, a treći govori o navodnoj nazadnosti jer Balkance ne zanima mjuzikl koji je toliko popularan u civiliziranom svijetu. Treba također spomenuti kako “mi Balkanci” najčešće ne uključuje osobu koja govori. Ona se postavlja kao superiorna navedenom kolektivu. Jedan od takvih primjera je iz osobnog razgovora s hrvatskim građaninom koji komentirajuću jednu od apsurdnih politika lokalne vlasti tvrdi “kako to nije ništa novo u Hrvatskoj, jer mi Balkanci ni ne možemo bolje.” Ako se uzme u obzir svakodnevna komunikacija, stvara se dojam da u Hrvatskoj živi puno Balkanaca, ali svi koji ih okrivljuju za nešto ne osjećaju se dijelom kolektiva. Stoga, kada osobe u hrvatskom diskursu koriste “mi Balkanci” ili “nama Balkancima” nužno se implicira da osoba koja koristi frazu nije “Balkanac”, ali je kao građanin Hrvatske pogođena akcijama kolektiva unutar kojega živi. Hrvati se ne identificiraju kao Balkanci, ali također impliciraju u svakodnevnom govoru kako postoje balkanski Hrvati unutar zajednice koji svojim akcijama zaustavljaju napredak hrvatske nacije. S obzirom na to da se hrvatski identitet kreira preko negativnog balkanskog, pitanje koje se nameće je “Kakvi su Hrvati?” Srećom, Skoko je ponudio potencijalan odgovor u svojoj knjizi *Kakvi su Hrvati: Ogledi o hrvatskom identitetu, imidžu i neiskorištenim potencijalima*:

*Eduard Kale svojedobno je izdvojio pet vrednota koje su Hrvati kroz cijelu svoju povijest ipak uspjeli sačuvati: **domoljublje** (samo zahvaljujući toj činjenici hrvatski se narod uspio održati u okrutnoj povijesti), **žrtvovanje** (iako je Kristov misterij i kult križa bitno obilježanje kršćanstva, vrednota žrtvovanja za drugoga i domovinu, kult žrtve i simbol križa nisu toliko naglašeni i gotovo sveprisutni ni u jednom narodu kao hrvatskom), **ljubav prema majci** (zbog ratova i smrti kojima su Hrvati bili izloženi, ponajprije muškarci želja za opstankom okrenula se ženi majci, pa je ljubav prema majci uzdignuta u jednu od temeljnih vrednota u Hrvata; istodobno, ta se vrednota u Hrvata vezala uz kršćanski mit Majke Božje), **ispomoć** (skrb o pripadnicima zajednice pretpostavlja se kao temeljni čudoredni poziv pripadnika, briga za opstanak i boljitak zajednice), **pravednost** (pravednost kao vrednota u Hrvata je uočljiva još u ranom donošenju brojnih zakonika i statuta, u mnogim književnim djelima, u pravaškoj ideologiji...) Kale naglašava kako su neke od spomenutih vrednota svojstvene i drugim narodima, međutim Hrvati su ih usvojili kao svoje i ugradili u svoju svakodnevnicu i stil življenja, čime su oblikovali svoju posebnost (Skoko,2016:16).*

Skokina ideja o zajedničkim vrijednostima hrvatske nacije izgrađeni su na temelju uspostavljenih mitova etničke kulture. Navedenih “pet vrednota”, tvrdi autor, ne krasi samo današnje Hrvate, već sve pripadnike etničke zajednice kroz povijest. Domoljublje, žrtvovanje i ljubav prema majci autor direktno povezuje uz narativ rata. Štoviše, sve navedene vrijednosti podupiru tuđmanovsku retoriku o pravednom ratu u kojem su Hrvati bili isključivo žrtve. Skoko u knjizi također spominje kako je upravo Domovinski rat vratio pouzdanje i ponos Hrvatskoj, no zbog “predugog čekanja povratka Gotovine iz Haaga i potvrde o pravednosti Domovinskog rata, hrvatski ponos je, nažalost, brzo klonuo” (Skoko, 2016:15-16). Još jedna karakteristika Hrvata koju autor spominje je hrabrost i učinkovitost Hrvata na bojnopolju zahvaljujući kojoj su “Hrvati postali prva pobjednička europska vojska u suvremeno doba” (Skoko, 2016:24). Skokina knjige jedan je od najjasnijih primjera internalizacije nacionalnih mitova, simbola i sjećanja na temelju kojih se simbolički gradi nacija. Naspram Skoke, Sketch Engine daje sljedeće rezultate na pitanje “Kakav Hrvat”: “sav”, “veliki”, “pravi”, “bosanski”, “prosječan”. Prva kolokacija “svi Hrvati” većinom se koristi kako bi se opisalo jedinstvo nacije koje je postojalo tijekom nekog razdoblja ili se tek treba stvoriti kako bi se ostvarili zajednički ciljevi. No, sljedeća kolokacija po jakosti je “pravi Hrvat”. Općenito “pravi” je onaj koji nije “lažan”, no to ne govori previše o karakteristikama pravih Hrvata. Stoga valja pogledati kontekst unutar kojeg se koristi izraz “pravi Hrvat”. Sketch Engine navodi sljedeće primjere:

1. “Franjo Tuđman jedini pravi i inteligentni Hrvat.”
2. “Pitanje koje se je svaki pravi Hrvat upitao ovih dana. Ante Gotovina mora bit slobodan. Ali kako?”
3. “Bitna je razlika da u SDP-u i nema pravih Hrvata, nego nam Srbi kroje pravdu.”
4. “Ej srbiću, iskoristio si priliku da pljučeš po Tuđmanu. Sram te bilo. Pravi Hrvat to nikad nebi napravio a vi srbići ste nezahvalni jer vam je Tuđman dao sve”

Pravi Hrvati okarakterizirani su kao domoljubi naspram “Srba” koji ovdje služe kao pogrđna riječ za osobe koje se percipira nedovoljno domoljubnim. Iako ne uvijek, postoji trend u korištenju izraza (primjer 1. i 4.) koji implicira kako “pravi Hrvati” moraju vjerovati i zastupati dominantne ideološke narative. Dapače, oni koji preispituje određene mitove na temelju kojih je izgrađena nacija okarakterizirani su kao “Srbi”, “lažni Hrvati” i “izdajnici”. Sketch Engine također potvrđuje kako je nacionalni identitet izgrađen na ideji o pravednosti i domoljublju kao najvažnijim karakteristikama naroda. Naime, pridjevi koji se vežu uz “pravi Hrvat” su “pošten”, “pravcat”, “čist”, “ponosan”, “domoljuban”, “iskren”. Doduše, to ne znači da su svi

Hrvati uistinu pravedni i poštenu (ili da su Srbi suprotno od navedenog), već da se unutar hrvatskog diskursa percipiraju kao takvi unutar usporedbe s negativnim Drugim. Balkanci su, zajedno sa Srbima, suprotnost “pravih Hrvata”. Osim što su primitivni, divlji i zaostali, oni su uvijek i muškog roda.

Za razliku od standardnog orijentalističkog diskursa, koji metafore za svoj predmet istraživanja traži u ženskom element, balkanistički diskurs izrazito je muški (Todorova, 2009/2015:33).

Prema Edwardu Saidu, “Orijent se prikazuje kroz stereotipične prikaze koji se suprotstavljaju Zapadnjačkom ‘ja’.” Zapad u prikazima autora gleda se kao “esencijalno racionalan, razvijen, superioran, moralan, normalan i muški.” Naspram njega, Orijent je kao “Drugi definiran kao iracionalan, nazadan, despotski, inferioran, nenormalan i ženski” (Shabanirad, Marandi, 2015:23). Naspram feminiziranog Orijenta, balkanska muškost je na granici ekstrema. Todorova (2009) navodi primjere u kojima su Balkanci zamišljeni kao suprotnost “uglađenim Zapadnjacima”. Oni su, tvrdi Todorova, u skoro svim opisima “neuljudeni, grubi, okrutni i čupave kose.” Balkanke kao takve se i ne spominju, one nemaju svoju kategoriju već se navode jedino kao “žene Balkanaca”. Većina opisa žena s Balkana odnosi se na njihov izgled. S jedne strane mnogi autori, među njima i britanska spisateljica Rebecca West, opisuju ih kao ljepotice, s druge sažalijevaju njihovo siromaštvo. No, nisu svi opisi bili tek romantični opisi ljepuškastih seljanki. Dvojica Engleza, Goff i Fawcett pokušavajući analizirati “rasne karakteristike” Makedonaca zapisuju ovo:

Budući da je u osnovi mješanac, Makedonac se ne ističe osobito po izgledu... Turci su možda najčistiji fizički primjerci raznih makedonskih tipova, vjerojatno jer su se u manjoj mjeri miješali s drugima... Turske žene, kaka nisu značajno miješane krvi, općenito su privlačne, ali one u čijem porijeklu ima bugarskih i grčkih utjecaja obično imaju široka lica i vrlo grube crte slavenskog lica. Takve crte, koje podrazumijevaju debele usne, širok, plosnat nos i visoke jagodice, teško doprinose ženskoj ljepoti (Goff i Fawcett u Todorova, 2009/2015:206).

Stranim putnicima žene na Balkanu nikad nisu bile fokus zanimanja. O njima se u većini putopisa 20. stoljeća piše kao o usputnim zapažanjima. Balkan kao metaforičko mjesto označen je ratom i hajdučijom, a vojnici se skoro nikada ne zamišljaju kao žene, pa stoga i ne čudi obraćanje veće pozornosti muškim stanovnicima regije. Balkanke kao nepostojeća kategorija 20. stoljeća nije bila nabijena negativnim stereotipima poput Balkanaca. No, ispraznost

kategorije Balkanka za posljedicu je imala definiranje preko kategorije Balkanac. To potvrđuje i Sketch Engine koji navodi sljedeće pridjeve uz “Balkanka”: zadrta, nekulturna, zaostala, mesnata, ponosna. Balkanka tako nije vlastita odrednica, već je izvedena iz riječi Balkanac. Štoviše, tvrdim da, iako je Balkan korijen riječi, “Balkanka” svoje značenje crpi iz Balkanac. Naime, negativne predodžbe o Balkanu prvenstveno su iz domene rata, dok “Balkanka” nema nikakve konotacije s ratom ili divljaštvom (u korpusu ne postoji pridjev “divlji” uz “Balkanka”). Nazvati nekoga “Balkancem” u hrvatskom društvu je uvreda, a “Balkanka” je samo ženski oblik uvrede.

Što znači “balkanski”?

Na pitanje što može biti “balkansko” Word Sketch nudi sljedeće odgovore (poredane po jakosti): zemlja, rat, poluotok, mentalitet, država, narod, prostor, ruta, krčma, unija, regija, špijun, mafija, način, krvnik, pleme, primitivizam, politika, federacija, sindrom, glazba... Ako uzmemo u obzir kriterij neutralnosti (iako Balkan nikad nije neutralan jer nužno priziva negativne konotacije) u smislu da je “balkansko” tek geopolitička odrednica, onda možemo iz liste izbaciti zemlja, poluotok, država, narod, prostor, regija, federacija, unija. Iz liste se može ukloniti i “ruta” jer se ta kolokacija isključivo veže uz trenutačnu imigrantsku rutu kroz Balkan. Preostaju nam riječi rat, mentalitet, krčma, špijun, mafija, način, krvnik, pleme, primitivizam, politika, sindrom i glazba. Prva kolokacija na skraćenoj listi je rat. Iako bi se olako moglo odbaciti i ta riječ s obzirom da su povjesničari dva rata između 1912. i 1913. između Bugarske, Srbije, Kraljevine Crne Gore, Grčke i Turske nazvali “Balkanskim ratovima”. No, s obzirom da Balkan sam po sebi implicira rat i barbarstvo, “balkanski rat” pretpostavlja neki posebno krvoločni rat naspram drugih. Kao što je već navedeno, u izvješću Zaklade za međunarodni mir Carnegie iz 1993. godine (zapravo se radi o starom izvješću o Balkanskim ratovima s dodatkom Jugoslavenskog rata), rat u Jugoslaviji također je nazvan balkanskim ratom. Štoviše, u predgovoru izvješća, predsjednik Morton Abramowitz tvrdi kako je “slučajno došao na pomisao da otvori osamdeset godina staro izvješće kako bi i drugi mogli pročitati taj dokument s obzirom na to da Balkan opet zadaje muke Europi” (Abramowitz u Todorova, 2009). Zadatak povezivanja dva Balkanska rata s raspadom Jugoslavije dobio je Kennan koji u uvodu piše o važnosti tog dokumenta:

Važnost koju ovo izvješće ima za svijet 1993. prvenstveno je u tome što rasyjetljava mučnu situaciju koja danas vlada u istom tom balkanskom svijetu. Najveća mu je vrijednost što ljudima današnjeg doba otkriva u kojoj mjeri aktualni problem jesu ili nisu duboko ukorijenjeni (Kennan u Todorova, 2009/2015:19).

Strane Wikipedije također navode “Balkanski rat” kao alternativno ime ratu u Jugoslaviji, a BBC 2016. objavljuje sažetak o Balkanskom ratu 1990-ih. Činjenica je da nijedna druga nadnacionalna kulturno-politička ili geografska regija nema toliko ratova nazvanih po njoj. Ne postoje nikakvi “Srednjoeuropski ratovi”, kao ni “Zapadni ratovi” ili “Bliskoistočni ratovi”. “Balkanski rat” nužno je percipiran kao krvaviji i gori od drugih ratova, jer sam izraz ima duplu negativnu konotaciju: i Balkan i rat su negativno obilježeni.

Roger Cohen je uskliknuo: “Pomisao da se ljudi ubijaju... zbog nečeg što se možda dogodilo 1945. Nezamisliva je u zapadnom svijetu. Ali ne I na Balkanu!” Bio je u pravu. Na Balkanu su se ubijeli zbog nečega što se dogodilo prije petsto godina, dok su se u Europi, koja ima duže civilizacijsko pamćenje, ubijali zbog nečega od prije dvije tisuće godina. Dolazimo u iskušenje upitati se je li Holokaust bio posljedica “neprimjerene” ili “primjerene” zastupljenosti barbarskih osobina (Todorova, 2009/2015:22).

Percepcija kako su ratovi na Balkanu strašniji od drugih proizlazi iz percepcije naroda koji žive u regiji. Balkan kao regija ne vodi nikakav rat, ona je samo mjesto zbivanja. Rat je nužno ljudski čin. Kennan je, kao što je bilo navedeno ranije, tvrdio kako postoje neprimjerena zastupljenost barbarskih osobina u balkanskim narodima koje su okidač za konflikte u regiji. No, kakve su to barbarske osobine? “Barbari” su u prenesenom značenju “surovi, divlji ljudi koji preziru kulturne vrednote i koji su skloni uništavanju.”⁴ Iako je antička Grčka, kao jedna od percipiranih kolijevki Zapadne civilizacije barbarima nazivala povijesne narode zapadno od Balkana, s premještanjem centra moći unutar Europe, barbarima se nazivaju narodi na istočnoj strani kontinenta. “Barbarske osobine” Kennan percipira kao jedan od uzroka konflikata unutar regije, te ih ne dodjeljuje samo nekom određenom narodu već svim stanovnicima na Balkanu. Dapače, moglo bi se reći kako je upravo Kennanova primjedba stvorila ili barem vratila ideju o nekom posebnom mentalitetu svojstvenom narodima regije. “Balkanski mentalitet” jedna je od deset najjačih kolokacija na popisu Sketch Engine-a. Word Sketch pokazuje kako se uz

⁴ Prema Hrvatskom jezičnom portalu barbar (barbarin) m: Pov. **a.** U antičkoj Grčkoj onaj koji govori stranim, nerazumljivim jezikom; tuđinac **b.** (mn.) ukupnost dalekih naroda i etničkih skupina, dostupno na: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFluUA%3D%3D

“balkanski mentalitet” prvenstveno veže pridjev “primitivan” (ostali: “tipičan”, “proklet”, “prevarantski”, “kretenski”, “nasilnički”). Kao i očekivano rezultati su skoro identični s rezultatima za riječ “Balkanac”. No, Balkanac još uvijek ima značenje stanovnika Balkana, pa unatoč negativnim konotacijama može se koristiti kao neutralna odrednica. Dvostruka mogućnost korištenja riječ “Balkanac” na trenutak je zbunila i aktualnog saborskog zastupnika HDZ-a Miru Kovača koji je 2015. godine optužio tadašnjeg premijera Zorana Milanovića za “balkanizaciju” države:

Međunarodni tajnik HDZ-a Miro Kovač optužio je u srijedu premijera Zorana Milanovića da svojim balkanskim i svađalačkim ponašanjem sa susjedima od početka izbjegličke krize stvara sliku o Hrvatskoj kao konfliktnoj i nekooperativnoj zemlji. “Imamo čovjeka koji je balkanski političar, koji Hrvatsku balkanizira i vraća na Balkan. Na taj način nikada nećemo biti pozitivna niti konstruktivna zemlja”, rekao je Kovač. Upitan zašto je loše biti Balkanac, odgovorio je kako je govorio o mentalitetu a ne o geografiji. Kovač je odgovorio kako je to već rekao. “Njemačka kancelarka Merkel se javlja i govori o sukobima, a zatim se on odmah javlja, Balkanizira znači da uništava imidž Hrvatske, ponaša se kao Balkanac a ne kao Europljanin’ (Jutarnji.hr, 4.11.2015).

No, nije ni Milanović nevin kad je u pitanju prozivanje nekoga Balkancem. Nekadašnji premijer u intervjuu 2017. godine za *Novi List* prozvao je ministra financija Zdravka Marića kao “primjer egzemplarnog balkanskog džeparenja, zlouporabe javnog povjerenja i samoposluživanja javnim novcem”. Upravo političari najčešće koriste pridjev “balkansko” kako bi opisali radnje oporbe s kojima se ne slažu. Treba naglasiti kako je Kovač pokušao obraniti svoj izbor riječi tvrdeći kako ne smatra da je loše biti Balkanac, već kako je govorio o balkanskom mentalitetu. To jest, Kovač je pokušao odvojiti pejorativnu riječ “Balkanac” od neutralne odrednice “Balkanac”. Što se tiče optužbe da Milanović “balkanizira” Hrvatsku, može se pretpostaviti da je Kovač pod tim mislio kako je tadašnji premijer svojim ponašanjem unazadio Hrvatsku predstavljajući je kao zemlju sklonu konfliktu. Iz tih par Kovačevih rečenica može se ustvrditi da je dobro usvojio negativna značenja “balkanskog” budući da ih koristi kako bi opisao sklonost konfliktu (“balkansko i svađalačko ponašanje”) i nazadnost (“Hrvatsku balkanizira i vraća nazad na Balkan”). No, nisu samo hrvatski političari skloni prozivanju drugih zbog balkanskog ponašanja. Saša Magazinović i Jasmin Emrić iz Kluba zelenih Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, u ožujku 2019. za *NI* prokomentirali su pitanje odlaganja radioaktivnog otpada iz nuklearne elektrane Krško na lokaciji Trgovske gore:

Naši susjedi imaju europsku putovnicu, ali mentalitet je balkanski. Hajde da to gurnemo od sebe pa kako god (N1info.com, 23.3.2019).

“Balkanski mentalitet” očito se prema Magazinoviću i Emriću suprotstavlja “europskoj putovnici”. No, što se pod time točno misli nije jasno. Može se jedino pretpostaviti, na temelju poznavanja negativnih konotacija riječi “balkanski”, da se radi o nekom nazadnom mentalitetu koji se temelji na nekim primitivnim mišljenjima i neciviliziranom ponašanju. Mentalitet, iako nejasno definiran, najčešće se opisuje kao način mišljenja i ukupnost duhovnih i intelektualnih osobina i sposobnost. Pridjev “balkanski” veže se uz mentalitet u dva slučaja: u prvom slučaju “balkanski” je samo supstitucija za “nazadni”, “primitivni” ili slično, a u drugom slučaju govori se o nekom kolektivom mentalitetu kojeg dijele Balkanci. Drugi slučaj implicira da postoji neki zajednički mentalitet kod svih Balkanaca, ali i, zahvaljujući semantičkoj nabijenosti riječi, sugerira da se radi o zaostalom mentalitetu. Jure Perišić (2016) u radu *Balkansko u dinarskome mentalitetu: teološko viđenje dinarskoga utjecaja u konstituiranju suvremene hrvatske države u potrazi za karakteristikama dinarskog mentaliteta* piše sljedeće:

Nadalje, uz kult snage i snalažljivosti, veliku važnost dinarski čovjek poklanja i strogomu patrijarhalnom načinu življenja. Sukladno pak tome, on će trajno njegovati i svoj prirodni osjećaj za hijerarhiju, očitujući ga posebice u kultu vođe. Kada se svemu tome pridruži velika važnost onoga mitološkog, što se konkretizira i kroz fasciniranost hajducima i hajdučkom romantikom, onda se po prilici dobiva dosta jasna slika o karakteru ljudi koje se naziva Dinarcima. Zbog toga ne začuđuje ni njihova opčinjenost herojskim pjesništvom. Ona čak izražava i etičke vrednote hrvatskoga naroda, a ponajprije: osudu svake uvrede nanesene ljudskoj fizičkoj i moralnoj osobi, obitelji i domovini, gostoljubivost, bratsku slogu i prijateljstvo. Već iz ovoga može biti jasno koliko balkanskoga posjeduje dinarski mentalitet (Perišić, 2016:108).

Autor u radu tvrdi kako u “dinarskome mentalitetu” vlada plemenski duh, zbog kojeg je nemoguće razviti demokratsko društvo. Problem ovog rada prvenstveno je u razumijevanju mentaliteta koji se definira kao “duhovna zakržljalost i suženi svjetonazor, koji inzistira na ustrajnosti tradicije, očitovane ponajprije kroz neposredno iskustvo naroda” (Perišić, 2016:107). Osim neobične definicije koja mentalitet vidi kao zakržljalost, autor također ne razlikuje mentalitet pojedinca od mentaliteta grupe. Ideja da postoji neki grupni mentalitet koji je zapravo jedan mentalitet kojeg dijele svi pripadnici grupe već je sama po sebi problematična. Grupni mentalitet ili češće “mindset” na engleskom jeziku, unutar teorije odlučivanja je set

pretpostavki kojeg dijele više osoba u grupi i koji je toliko ukorijenjen da utječe na njihovo ponašanje i donošenje odluka. Štoviše, kao glavni problem grupnog mentaliteta navodi se “groupthink” tj. grupno razmišljanje – fenomen u kojem grupa postiže slabije rezultate jer pojedinci prilagođavaju vlastito mišljenje grupnom. Grupni mentalitet nije mentalitet svih ljudi u grupi u smislu da svi pripadnici grupe imaju ista vjerovanja, mišljenja ili neke druge mentalne karakteristike. Mentalitet grupe psihološki je fenomen i podrazumijeva prilagođavanje dominantnim obrascima ponašanja i mišljenja kako bi se izbjegle društvene sankcije:

Ljudi razvijaju društvene norme i zajednička očekivanja, koji nas informiraju koje akcije su normalne, prikladne ili pravedne u danoj društvenoj situaciji. Kao što je pokazao Aschov eksperiment, ljudski um je receptivan prema društvenim normama i sklon prema samo-cenzuri unaprijed kako bi izbjegao devijaciju od normi (Kameda, Inukai, Wisdom, Toyokawa, 2014:65).

Štoviše, iako grupni mentalitet postoji kao psihološki fenomen, on se najčešće odnosi na male i radno orijentirane grupe, ali ne i na cijele narode. Stoga se ne može i ne smije govoriti o nekom “hrvatskom”, “srpskom” ili “balkanskom” mentalitetu jer se oni baziraju na stereotipovima o navedenim narodima. Iako je Perišićev rad jedan od ekstremnijih primjera korištenja izraza “balkanski mentalitet” kako bi se stereotipizirala veća grupa ljudi, ideja kako svi Balkanci dijele neke inherentne osobine zastupljena je i u javnom i medijskom diskursu. Tako *Slobodna Dalmacija* objavljuje članak o povjesničaru W.S. Vucinichu koji je stanovnicima dijagnosticirao “balkanizam” – mentalni sklop za kojeg je karakteristična lijenost, i sklonost potkradanju države (ili kako to opisuje *Slobodna Dalmacija*: “običaj pod nazivom ‘Snađi se družo’”), a *RTL*-ova infotainment stranica *Buzzara* nudi zabavni kviz u kojem korisnici mogu otkriti imaju li “balkanski mentalitet” (trebam spomenuti da je među pitanjima i “Koji je najizvođeniji mađioničarski trik na Balkanu” koji ima sljedeće ponuđene odgovore: a) izvlačenje zeca iz šešira, b) pretvaranje boce rakije u nasilje u obitelji, c) odvajanje gornjeg dijela tijela od donjeg). Korištenjem izraza “balkanski mentalitet”, i u naizgled banalnim i zabavnim sadržajima, zagovara se Kennanova ideja kako postoje neke inherentne barbarske karakteristike koje dijele narodi regije. Štoviše, “balkanskom mentalitetu” pripisuju se različiti društveno-politički problemi što onemogućuje sagledavanje i analiziranje realnih uzroka problema, što posljedično uzrokuje neadekvatna rješenja.

Osim “mentaliteta” u hrvatskom diskursu popularan je i izraz “balkanska posla”. Jedan od primjera iz medija je naslov vijesti na *Net.hr*-u: “Balkanska posla: Autoput imaju tek 10 dana,

a već su pokrali dva kilometra ograde i 20 poklopaca šahtova”, a portal *100posto* objavljuje “Balkanska posla: načelnik proglasio elementarnu nepogodu zbog brzog rasta trave.” Naspram ostalih izraza, “balkanska posla” često se koriste za opis apsurdnih i komičnih situacija koje se smatraju svojstvene za države u regiji. YouTube ima pozamašnu listu snimljenih videa označnih kao “balkanska posla”. Od semafora koji istovremeno pokazuju crveno i zeleno svjetlo, do snimke bosanski radnika koji se snalaze na razne načine po njemačkim gradilištima. “Balkanska posla” postala su popularna tema među mlađom populacijom na društvenim mrežama, prvenstveno Twitteru i Instagram na kojima se dnevno objavljuju sadržaji pod tom temom. Thesaurus navodi kako se pridjev “balkanski” koristi u sličnim kontekstima kao i “bosanski” i “jugoslavenski”. Iako prema IPSOS-ovoj anketi Hrvati smatraju Srbijom “pravim Balkanom” (Bosna i Hercegovina je na trećem mjestu), “bosanski” i “balkanski” koriste se u sličnijim kontekstima, nego “srpski” i “balkanski”.

Iako nemam definitivan odgovor na ovakav rezultat, mogu pretpostaviti da je Srbija obuhvaćena pod pridjev “jugoslavenski” s obzirom da su dvije najbližije riječi “jugoslavenskom” prema Thesaurusu “srbijanski” i “srpski”. Također treba spomenuti da se “balkanski posao” često veže uz komične situacije iz Bosne i Hercegovine, najvjerojatnije zbog stereotipa o smiješnim Bosancima (Mujo i Haso kao primjer zaostalih i smiješnih Bosanaca).

Na pitanje “kako se netko ponaša balkanski” nude se tri odgovora: “samo balkanski”, “tipično balkanski”, “onako balkanski” – sva tri podrazumijevaju postojanje određenog konsenzus unutar društva oko toga što se pod “balkanski” misli. *Aljezera* pod “balkanski” podrazumijeva nasilno ponašanje – “Balkanski odgoj je kazniti djecu nasiljem”, *Jutarnji List* u vijesti

“Balkanska kuhinja: Američki turisti naručili šest porcija lignji i šest piva, pa podali sa stolica kad im je stigao račun” implicira kako je riječ o prevari i krađi, *Večernji list* objavljuje naslov “Balkansko blato za Brexit” (vijest o jednom transparentu u kojem je prikazana žena koja se drži za glavu zajedno s porukom “Albanija, Makedonija, Crna Gora, Srbija i Turska ulaze u EU”), a *Tportal* iznad vijest o “teškoj blamaži” Rumunjske tijekom predsjedanja Vijećem EU-a tvrdi kako je to “balkanski sindrom”. Iako se mnoge negativne konotacije vežu uz “Balkan” i “Balkanac”, izvedeni pridjev “balkanski” ima toliko širok semantički spektar da je nemoguće napraviti definitivnu listu njegovih značenja.

Breždiranje i konvergencija identiteta: Hrvatska između Balkana i Srednje Europe

Akhil Gupta i James Ferguson u članku *Beyond “Culture”: Space, Identity, and the Politics of Difference* primjećuju kako se u suvremeno doba svijet prikazuje kao kolekcija država koje, obojene u različite boje, predstavljaju različita nacionalna društva ukorijenjena u mjestu. Prema takvom prikazu, “svaka država-nacija ima svoju distinktivnu kulturu i društvo, a ti pojmovi rutinski im se dodjeljuju.” Tako je, kažu autori, nastala ideja da turist tijekom posjeta Indiji upozna je “indijsku kulturu” i “indijsko društvo” (Gupta, Ferguson, 1992:6-7). No, što je s onim ljudima koji prelaze granice, a kojih, pogotovo u 21. stoljeću ima mnogo? Imigrantska kultura je većinom percipirana kao neki statični objekt, kofer kojeg nose preko granice. Stoga ne čudi ideja mnogih Europljana, koji zabrinuti trenutačnom imigrantskom krizom, izjavljuju kako se “oni” ne bi mogli integrirati jer je “njihova” kultura sasvim različita. No, identiteti nisu fiksni i statični objekti. Solitaristički pristup identitetu, u ovom radu shvaćen prema definicije Amartya Sena (2006), je “definiranje ljudskog identiteta prema članstvu u jednoj grupi.” No, Sen upozorava da je takav pristup najbolji način nerazumijevanja skoro svake osobe na svijetu. Osobni identitet definiran je, među ostalim, pripadanjem različitim grupama (religijskim, etničkim, rasnim, spolnim, klasnim itd.) kojima se dodjeljuje relativna važnost u odnosu na druga članstva. Stoga, ako osobni identitet nije jednodimenzionalan, zašto bi se nacionalni identitet Hrvatske morao ograničiti na pripadnost jednom kulturnom krugu? Geografsku imaginaciju ili imaginativnu geografiju Luketić (2013) opisuje u uvodu svoje knjige *Balkan: od geografije do fantazije*:

Naime, imaginativne geografije formiraju se od raznoga društveno-političko-kulturnog materijala, ali i od najrazličitijih narativa, mitova, stereotipova, uobrazilja, podmetanja, lažiranja... Za njihovo konstruiranje važniji odnosi političke, ideološke i društvene moći, negoli veličina, smještaj, prirodna obilježja, zemljopisna datost, povijesna dinamika i sl, pa govoriti o odnosima geografskih prostora i kultura prije svega znači govoriti o složenim odnosima moći, kako u prošlosti tako i danas (Luketić, 2013:3).

Narativi, mitovi, stereotipi, uobrazilja i ostalo mogu se opisati kao slike ili imaginacije koje utječu na percipiranje geografskog položaja nekog mjesta, države ili regije. Među prvim kartografima koji je upozorio na utjecaj imaginacija na geografiju bio je John Kirtland Wright (1947) koji je skovao termin “geozofija” za novo polje geografije. Geozofija je, prema riječima Wrighta, znanost o geografskom znanju iz svih točaka gledišta. “Ona je za geografiju, što je historiografija za povijest, te uključuje sve geografske ideje, točne i netočne, od svih ljudi, a ne samo geografa” (ibid). S obzirom na to da je njegov članak o geozofiji izašao sredinom 20. stoljeća kada je disciplina geografije bila opsjednuta (kao i mnoge druge u to vrijeme) dokazivanju vlastite znanstvenosti, Wrighta nisu mnogi shvatili ozbiljno. Cosgrove (2008) tvrdi da su geografi tek pod utjecajem bihevizma, fenomenologije, kritičke teorije i mnogih radova iz humanističkih znanosti, odlučili promisliti mjesto vlastite imaginacije u svojim radovima. Geozofija, to jest današnja imaginativna geografija uhvatila je maha tek nakon izlaska djela *Orijentalizam*, Edwarda Saida 1987. godine. Said kreira koncept geografske imaginacije unutar kritike orijentalizma. No, implikacija o imaginarnosti kao temelju geografskog opisa nije istovjetno, za Saida, s “izmišljenim”. Imaginacije nisu proizvoljne laži Zapada o Orijentu, one su vrsta percepcija.

Ideje, kulture i povijesti ne mogu se ozbiljno razumjeti ili analizirati bez uključivanja moći, točnije, konfiguracije moći. Vjerovati da je Orijent stvoren, ili kako ja to zovem, “orijentaliziran”, i vjerovati da se takve stvari događaju iz nužnosti imaginacije, je neistinito. Odnos između Zapada i Orijenta je odnos moći, dominacije, različitog stupnja kompleksne hegemonije, i poprilično je točno naznačen naslovom K.M. Panikkarova klasika ‘Azija i zapadna dominacija’. Orijent je orijentaliziran ne samo zato što je “orijentalan” na sve zajedničke načine (Said, 1978:6).

Ključna točka imaginativne geografije je moć. Odnosi geografskih prostora obilježeni su odnosima moći. Može se pretpostaviti da su, unutar hijerarhije moći, države zapadne Europe, poput Njemačke i Francuske na višim pozicijama nego Hrvatska. Percepcija Hrvatske kao

“slabije” zemlje od mnogih drugih članica Europske Unije potvrđuje i raširena ideja unutar hrvatskog društva kako Hrvatska nema realnog utjecaja u EU. Dapače, mediji često objavljuju vijesti o tome kako “Hrvatska zaostaje”:

Iako je u prošloj godini zabilježen neznatan pozitivan pomak, Hrvatska i dalje zaostaje u reformama za državama članicama EU iz srednje i istočne Europe (EU10), s kojima uz geografiju i povijest dijeli razvojni zaostatak za Zapadnom Europom. Pokazao je to najnoviji HUP Skor, alat Hrvatske udruge poslodavaca kojim se mjeri napredak reformi u 12 kritičnih područja nužnih za bolje poslovanje i život u Hrvatskoj u usporedbi sa zemljama EU 10 (Poslovni dnevnik, 16.5.2018).

Medijska slika pozicije Hrvatske u Europi je prilično jasna: Hrvatska stalno pokušava uhvatiti korak s ostalim državama članicama, ali ne uspijeva. No, kaskati za Njemačkom i Francuskom nije toliko strašno, kao kaskati za nekim drugim članicama. Vijest kako Hrvatska zaostaje za Rumunjskom po pitanju kupovne moći, objavljena je s naslovom “Hrvatska je dotakla novo dno”. Očito postoji percepcija unutar hrvatskog društva kako je Rumunjska na ljestvici moći ispod Hrvatske (unatoč činjenici da su puno prije Hrvatske ušli u Europsku Uniju), pa bilo kakvo potencijalno prestizanje popraćeno je općim negodovanjem. Zašto je Rumunjska percipirana kao nazadnija od Hrvatske? Treba uočiti kako se isto zgražanje javlja u slučaju Srbije, Crne Gore ili Bugarske, zemlje koje su u hrvatskoj imaginaciji “pravi” Balkan. Luketić, navodi kako se Balkan vidi kao “zvjerinjak Europe, divlja periferija koja nikad neće dostići europski svijet.” Bivati na Balkanu nije poželjna odrednica za Hrvatsku, stoga se politička elita još od devedesetih trudi izbaviti državu iz, prema Luketić, “balkanskog kaveza”. Kao što je navedeno u prvom poglavlju ovog rada, Subotić proces izmještanja Hrvatske s Balkana u europski kulturni krug opisuje kao konvergenciju identiteta koja uključuje naglašavanje zajedničkih normi i vrijednosti prema Europi. Unutar konvergencije identiteta, značajnu ulogu igra proces europeizacije. Autorica odbacuje definiciju europeizacije kao procesa u kojem države prisvajaju zakone Europske Unije i zalaže se za razumijevanje europeizacije kao procesa konstrukcije, difuzije, institucionalizacije formalnih i neformalnih zakona, stvaranja zajedničkih vjerovanja i političke prakse u Europi.

Postoji veliki broj literature koji objašnjava zašto države odlučuju adoptirati zakone Europske Unije. Racionalistički model tvrdi da EU postavlja uvjete za ulazak, a države kandidati prihvaćaju uvjete jer su prednosti članstva puno veći nego cijena pokoravanja uvjetima Unije. (Moravcsik i Vachudova 2003; Kelley 2004; Schimmelfennig 2005) Izglednost prednosti koje dolaze s članstvom u Europskoj Uniji mogu stvoriti političku volju kod kandidata da se

pokoravaju uvjetima na koje inače ne bi pristali (Vachudova 2005). Kako bi EU prisilila države kandidate da implementiraju zakone, Unija se koristi alatima uvjetovanosti – Unija pruža nagrade državama ako uspiju ispuniti uvjete, a zadržava ako ne uspiju. Taj mehanizam poznat je još i kao “potkrepljenje nagradom” (Schimmelfennig 2000) (Subotić, 2011:311).

No, ulazak u Europsku Uniju ne predstavlja samo povlastice na ekonomskoj i gospodarskoj razini, barem ne u zemljama Balkana. Ulazak u Uniju ujedno je i prestiž: Hrvatska se s ulaskom u EU predstavlja kao naprednija i demokratičnija od susjednih zemalja na balkanskom poluotoku. Pavlaković (2016) primjećuje novi trend u komemorativnim govorima koji sve više upućuje na integraciju Hrvatske u Europu. Jedan primjer takvog trenda očituje se i u govoru premijera Andreja Plenkovića koji je na komemoraciji sjećanja na utemeljitelje HDZ-a i prvog predsjednika Republike Hrvatske Franju Tuđmana održanoj 9. prosinca 2017. godine, izjavio sljedeće:

Promišljenim i ispravnim potezima uspio mobilizirati hrvatski narod u iznimno zahtjevnim povijesnim okolnostima stvaranja samostalnosti, uspostavi demokracije i obrani zemlje u pravednom i obrambenom Domovinskom ratu... Taj uspjeh ostvario se zahvaljujući njegovom vodstvu, njegovoj intelektualnoj širini i razumijevanju nacionalnog pitanja, a osobito položaju Hrvatske u tadašnjoj Europi... Sjećanje na djelovanja predsjednika Tuđmana predstavlja i prigodu za razmatranje o Hrvatskoj danas, ali i sutra, pa i u kontekstu njegove političke ostavštine... I stoga ću reći, da njegov napor, da već tada, 1999. krenemo putem europeizacije Hrvatske, europeizacije društva, priključenju zajednici najnaprednijih europskih naroda, bila poruka koju praktički već gradimo više od 27 godina. To se dogodilo i kroz članstvo u Europskoj Uniji, i kroz članstvo u Sjevernoatlantskom savezu, kroz izgradnju naših institucija, kroz jačanje demokratskoga poretka, a na našoj generaciji odgovorne politike je da spriječimo i umanjimo populističke tendencije u hrvatskom društvu koje idu za destrukcijom, destabilizacijom, demagogijom, stvaranjem ozračja kaosa, a nekada i katastrofičnosti u hrvatskom društvu.

Iz Plenkovićevog govora, koji ne samo da naglašava uspjeh afirmiranja Hrvatske kao europske zemlje na temelju članstva u EU, može se zaključiti kako je Hrvatska krenula na “europski put” s Tuđmanom. Premijerov govor implicira da prije toga Hrvatska nije bila “europeizirana”, iako se nalazi u Europi. Europeizacija kao proces, među političarima i stručnjacima, često se definira kao usvajanje nekih političkih praksi i zakona Europske Unije na državnoj razini. Iako su prvi stručni radovi proces europeizacije definirali jednosmjerno, Marko Trnski (2015) ističe kako

se novije definicije europeizacije temelje na interaktivnom odnosu Europske Unije i drugih država.

U raspravama o značenju pojma europeizacija postoji nekoliko osnovnih pristupa. Ovdje se izlaže šest glavnih pravaca, od kojih se neki u manjoj mjeri međusobno preklapaju: 1. proces promjene nacionalnih institucija uvjetovan od strane Europske unije; 2. stvaranje novih policy-nadležnosti na razini Europske unije; 3. stvaranje europske zvijezde vodilje za nacionalne institucije i politike; 4. horizontalni transfer, prenošenje koncepata i politika između država članica EU-a; 5. složeni dvosmjerni proces interakcije između institucija Unije i država članica; 6. diskurzivni referentni okvir za nacionalne institucije (Trnski, 2015:14).

Navedeni pravci odnose se uvijek na državu, ali skoro nikad na naciju. Štoviše, u literaturi o europeizaciji, nacija ostaje neki izdvojeni objekt na kojeg se ne odnosi fenomen europeizacije. No, ne postoji država odvojena od nacije. Dapače, Jelica i Kolstø (2016) tvrde kako je nacija-država jedina opcija u današnje vrijeme, u smislu da se “svaka država predstavlja kao takva i crpi svoju zakonitost iz Naroda i Nacije”, koji nužno podrazumijevaju građane. Unatoč akademskoj definiciji europeizacije, mediji i hrvatska javnost često o europeizaciji govore na razini nacije i nacionalnog identiteta. Tako se često može pročitati o “europeizaciji društva” ili “Hrvatske i njenih građana”. Štoviše, zagrebačko sveučilište 2017. godine održalo je debatu o europeizaciji društva “Ja EUropljanin”, tijekom koje je rektor zagrebačkog sveučilišta, Damir Boras rekao kako Hrvati “trebaju naučiti biti Europljani”, dok je zastupnik HDZ-a Domagoj Milošević istaknuo kako je “trend integracije europskih naroda nezaustavljiv jer postoji povijesno i kulturno nasljeđe koje povezuje sve građane Europe.” Stoga, govoriti o europeizaciji bez uključivanja utjecaja kojeg ima na građane, jednostavno je krivo. Štoviše, da se posudim izrazom od Subotić (2011) “Europa je stanje uma.” Još jedna od značajnih karakteristika europeizacije u Hrvatskoj jest njena nedovršenost. Plenković u govoru tvrdi kako je europeizacija krenula s Tuđmanom, a kako su daljnji ciljevi države ulazak u Schengenski prostor i uvođenje eura. Europeizacija tako postaje svojevrsni metaforički put bez završne linije, nakon svakog ostvarenog cilja, stvaraju se novi, i tako u nedogled. Luketić (2013) tvrdi kako je odnos Hrvatske prema Europskoj Uniji poprilično ambivalentan i dramatičan. Naspram Srbije u kojoj prezir prema Europi izaziva ponekad “ponos na Balkan”, službeni diskurs Hrvatske isključivo je orijentiran na Europu.

Isključiva orijentacija na Europu i nacionalna identifikacija s europskom kulturom, “europskim mentalitetom” i europskom pripadnošću ne dovode se u pitanje niti u jednom dominantnijem javnom diskursu, a jedino što baca sjenu na tu europsko-hrvatsku bajku i

izaziva nekada razočaranje i prezir s hrvatske strane jest – europska percepcija hrvatskog europejstva... Hrvatska je tako jednom Europi istinski pripadala, drugi put je žudjela da tu pripadnost ovjeri dokumentom o pristupanju Uniji, potom se hvalila da je europskija od Europe; pa je bila frustrirana zbog toga što su je ostavili u “balkanskoj čekaonici”, a na kraju se naljutila i razočarala tom i takvom Europom koja nju vidi kao ne-Europu (Luketić, 2013:215-216).

Glavni problem europeizacije je pretpostavka da kada (ako ikada) završi proces, država postaje službeno “europeizirana”, to jest ima neka određena svojstva europejstva. No, europejstvo je, kao što je dosad već pokazano, samo percepcija, a na percepcije utječe puno više čimbenika od pukog usvajanja zakona i pravilnika. Naspram autora koji tvrde da je cilj europeizacije ujedinjenje Europe, tvrdim da europeizacija podrazumijeva i simboličku izgradnju percipirano “zaostalih” nacija-država prema imaginarnoj slici nositelja “europskih karakteristika”, glavnih članica Unije čije je europejstvo navodno neupitno. Za Hrvatsku to znači ne samo uvođenje eura, nego usvajanje vrijednosti, mitova i drugih simbola koji čine neki identitet “europskim”, od strane hrvatske nacije ali i drugih nacija. Naime, jedno od bitnih čimbenika europejstva ili bilo kakvih drugih obilježja koja se vežu uz određenu naciju-državu jest potreba za vanjskim priznanjem. Nisu bez razloga suverene države samo one koje su međunarodno priznate. Posljednjih godina hrvatske političke elite sve češće naglašavaju europejstvo Hrvatske, ne samo unutar hrvatskog diskursa već i unutar međunarodnog. Konvergencija hrvatskog identiteta prema europskom krugu koristi se istim strategijama kao i simbolična izgradnja nacije. Mitovi, simboli i narativi korišteni u svrhu izgradnje nacije, preuzeli su ulogu naglašavanja europejstva Hrvata. No, oni se ne koriste samo kako bi se uspostavio narativ o “europejstvu” Hrvata unutar nacije, već za potrebe “brendiranja” države unutar međunarodnog prostora. Cilj brendiranja je stvaranje pozitivnog imidža, kojeg Skoko (2004) definira kao “dojmove, sliku, kompleksnu doživljajnu strukturu stajališta, mišljenja, uvjerenja, predrasuda i ranijih iskustava, koju u određenom proizvodu, poduzeću, čovjeku ili državi ima neka javnost.” Nadalje, autor spominje kako imidž i identitet ovise jedan o drugome.

Prema Rječniku marketinga identitet je ličnost, karakter, individualnost, “skup karakteristika pomoću kojih se osoba ili stvar mogu prepoznati ili znati”. Isti rječnik navodi kako postoji kauzalna veza između imagea i identiteta: identitet djeluje na formiranje imagea, ali osoba, stvar ili organizacija bez imagea nema ni svog identiteta (Skoko, 2004:38).

Imidž države, navodi Skoko, skoro je istovjetan imidžu korporacije po pitanju kvalitativnih određenja. Štoviše, prema njemu i identitet države istovjetan je identitetu korporacije: “Ako imamo u vidu identitet države u smislu njegova modernog poimanja, onda ga lako možemo usporediti s identitetom poduzeća ili korporacije koji se prema Rječniku marketinga opisuju kao osobnost poduzeća u njegovoj široj, poslovnoj i tržišnoj javnosti, prepoznatljivosti poduzeća na tržištu i u javnosti” (ibid). Marketinške definicije toliko su približile pojmove imidža i identiteta da se te dvije riječi sve češće koriste kao sinonimi. No, nacije-države nisu korporacije, a nacionalni identitet nije isto što i identitet korporacije. Naime, imidž Oreo keksa ima slab ili nikakav utjecaj na osobni identitet radnika u tvornici toga poznatog keksa, naspram nacionalnog identiteta koji igra veliku ulogu u poimanju pojedinačnih identiteta građana nacije-države. Pripadnost nekoj naciji ima relativno veću važnost nego pripadanje grupi radnika neke korporacije, pogotovo ako su radnici na slabije plaćenim poslovima. Unatoč činjenici da države nisu korporacije, jer se njihov identitet temelji na nekom proizvodu već na naciji, ideja o “brendiranju države” sve je popularnija među političkim vodstvom Hrvatske. U Hrvatskoj postoji i radna skupina za razvoj brenda i identiteta koju je osnovala predsjednica Kolinda Grabar-Kitarović. Grabar-Kitarović na konferenciji o novom imidžu Hrvatske kazala je kako “država mora preuzeti odgovornost stvaranja imidža kako to ne bi napravili drugi.” Na konferenciji su objavljeni i rezultati rada skupine za brendiranje Hrvatske koja je iznijela smjernice za razvoj brenda države. Radna skupina istaknula je sedam elemenata identiteta kao osnove za brend Hrvatske (i, prema riječima predsjednice, “buduću kampanju o identitetu”): ljudi koji su, prema riječima voditeljice radne skupine Dubravka Sinčić Ćorić, “neotuđeni, srčani, ponosni, gostoljubivi, širokog srca i uvijek spremni pomoći što se vidjelo već tijekom Domovinskog rata”; balansirani životni stil, prirodne ljepote i raznolikost, očuvanosti i inovativnost, društvena odgovornost, kulturno bogatstvo i gastronomska ponuda. Ukratko, u Hrvatskoj su dobri ljudi koji ne rade cijeli dan, pa mogu uživati u prirodnim ljepotama, također imaju besplatno školovanje i “izvrsne zdravstvene usluge”, dobru kuhinju kao i potencijal za ekonomski uspjeh zbog očuvanosti prostora. Prvi problem radne skupine je gledanje na identitet kao na riznicu potencijalno komercijalno iskoristivih karakteristika. Na njega se gleda kao proizvod koji treba reklamirati kako bi ga druge zemlje prepoznale, to jest na identitet se gleda kao potencijalni imidž koji je pak istovjetan imidžu korporacije. Skoko u knjizi o imidžu Hrvatske iz 2004. navodi slične elemente kao i radna skupina predsjednice koja je skoro pola godine radila na identificiranju ovih elemenata. Treba spomenuti kako svi marketinški stručnjaci kada govore o imidžu države govore o konkurentnosti na međunarodnom tržištu, ta konkurentnost, vidljivost i prepoznatljivost ujedno je i jedna od karakteristika glavnih članica

Europske Unije. Stoga, svaki pokušaj brendiranja Hrvatske mora se promatrati kao pokušaj stvaranja imidža o Hrvatskoj kao europskoj zemlji koja može stajati uz bok silama Zapada. Pokušaji brendiranja Hrvatske ne temelje se na elementima hrvatskog nacionalnog identiteta već na imaginarnim karakteristikama koje se smatraju poželjnim u Europi. No, naspram navedenih elemenata radne skupine, Skoko spominje još jednu odrednicu nacionalnog imidža koju se, kaže, nikako ne smije zaboraviti, a to je “žrtvovanje”. Osim što “žrtvovanje” spominje kao vrijednost hrvatskog naroda, tvrdi kako očuvanje imidža žrtve mora biti prioritet hrvatske političke elite.

Nakon međunarodnog priznanja, Hrvatska je u dijelu međunarodne javnosti dobila image žrtve. Tako je ostalo sve do izbijanja sukoba s Muslimanima u Bosni i Hercegovini, te oslobodilačkih akcija Bljesak i Oluja... Treba napomenuti kako je taj sud – uz sve dobro što je učinio u procesuiranju i kažnjavanju počinitelja ratnih zločina – pojedinim političkim kvalifikacijama u optužbama protiv vojnih i političkih dužnosnika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, pokušao utjecati na revidiranje povijesne istine... Prema tome, svjesna svih nedostataka haškog suda, Hrvatska nužno mora nastaviti suradnju s tom institucijom, što je jedan od značajnih preduvjeta u procesu približavanja Hrvatske Europskoj uniji, kako bi “čistih ruku” krenula u budućnost. Međutim, hrvatska Vlada istodobno treba koristiti sva zakonska i pravna sredstva kako bi pomogla obrani svojih državljana te – kroz haške procese – zaštitila istinu o domovinskom ratu i sačuvala image žrtve, koja se najprije branila od agresije, a potom borila za slobodu (Skoko, 2004:128-134).

Nijedan narativ nije toliko izgrađen i čvrsto ukorijenjen kao onaj o Hrvatskoj kao žrtvi, i to ne samo srpske agresije tijekom Domovinskog rata, već žrtve vlastitog geografskog položaja i povijesti. Hrvatska u službenom diskursu postaje predziđe Europe koje je hrabro branilo Europu od barbarskih prijetnji s Istoka. Prva asocijacija na žrtvu je nevinost. Biti žrtva u ratu svojevrsno je priznanje nevinosti. Stoga ne čudi što 70 posto Hrvata smatra kako su optuženi i osuđeni generali i vojnici heroji, a ne zločinci (IPSOS, 2011). No, žrtve su također nemoćne. Stoga, izgradnjom nacionalnog identiteta na mitu o žrtvi, Hrvatska sama sebe pozicionira na dno hijerarhije moći. Nedostatak moći onemogućuje afirmaciju Hrvatske unutar međunarodnog prostora, stoga je ona primorana priključiti se nekim nadnacionalnim krugovima. S obzirom da je Balkan kao kulturno-politički krug označen negativnim konotacijama, on ne dolazi u obzir. Štoviše, područje Balkana u potpunosti je nestalo unutar političkog diskursa hrvatske elite, pa se stoga češće koristi neutralniji pojam Jugoistočne Europe kad se govori o regiji bivših država Jugoslavije. U govoru Dubravke Sinčić Ćorić o

elementima nacionalnog identiteta ona spominje Hrvatsku kao “kulturni dragulj” koji se nalazi na sjecištu Jugoistočne i Srednje Europe i Mediterana. Sličnu percepciju o geografskom položaju Hrvatske dijeli i predsjednica Grabar-Kitarović koja navodi kako i “najmanji znak nestabilnosti na Mediteranu ima veliki učinak na Europu”, a Plenković, na optužbe Milorada Pupovca o Hrvatskoj kao faktoru nestabilnosti odgovara sljedeće:

Odbacujem teze o Hrvatskoj kao faktoru nestabilnosti na jugoistoku Europe. To ne stoji ni u kojoj varijanti. Hrvatska je zemlja koja je riješila sve svoje temeljne nacionalne zadaće, neovisnost, slobodu, demokraciju, jačanje institucija, članstvo u NATO-u i EU i gradi društvo u kojem se svi trebaju dobro osjećati. To je Hrvatska 2019., sigurno faktor stabilnosti i pokretač država jugoistočne Europe i njihov zagovornik na putu do EU (Plenković u Jutarnji.hr, 29.8.2019).

Iz ove dvije izjave može se iščitati kako su Mediteran i Jugoistočna Europa preuzeli obilježja balkanske nestabilnosti, a Hrvatska ulogu medijatora, tj. povijesnu metaforu o mostu. Problem te metafore jest njena povezanost s Jugoslavijom koja se dugo vrijeme predstavljala kao most između Istoka i Zapada i koju su skoro sve bivše zemlje Jugoslavije preuzele u svojoj geografskoj imaginaciji. Tako se osim Hrvatske, Bosna i Hercegovina također predstavlja kroz metaforu mosta:

Još od ranih 1990-ih bošnjačke elite su se, s jedne strane, oslanjale na simbolični okvir kojim se nastojalo oduprijeti projektima podjele Bosne i Hercegovine. Kako bi se opravdao ovaj cilj, Bosnu se opisivalo kao most i mirnu luku između Istoka i Zapada (tako kopirajući način na koji je Jugoslavija odašiljala pozitivnu sliku o sebi u doba socijalizma). Slika o neprijateljstvu između hladnog i proračunatog Zapada i iracionalnog ali “toplog” Istoka prikazuje Bosnu kao superiornu i sofisticiranu, sposobnu da pomiri dva pola zbog iskustva koje ima kao multikonfesionalna zajednica, što je naslijedila još iz doba Osmanlija. Kako je to sročio Alija Izetbegović: “Mi smo nekako i Istok i Zapad: pošto smo muslimani, razumijemo dileme islamskog svijeta, a kako smo europski narod - razumijemo i dileme Zapada” (Dević u Pavlaković, Korov, ur. 2016:90).

Trenutačni predsjednik Srbije, Aleksandar Vučić tijekom svog mandata kao premijer objavio je tekst za *Tanjug* uoči trećeg sastanka između Kine i 16 zemalja srednje i istočne Europe u Beogradu 2014., u kojem navodi kako “Srbija nije zemlja između Istoka i Zapada, već mjesto njihovog kreativnog susreta.” U nastavku teksta naglašava važnost strateške vizije moderne Srbije kao kulturnog raskrižja Jugoistočne Europe i mosta Istoka i Zapada u 21. stoljeću. No,

jedan od glavnih problema metafore mosta jest da se na mostu ne zadržava, njega se samo prelazi. On nije mjesto življenja, već samo tranzicija između dva postojeća mjesta. Takvom metaforom države bivše Jugoslavije same sebe stavljaju u poziciju “tranzicijskim zemalja” i to ne samo u smislu prelaska iz jednog političkog oblika u drugi, već iz jednog kulturnog kruga u drugi. U geografskoj imaginaciji bivših jugoslavenskih država, granica Zapada i Istoka pomiču se prema potrebi. Hrvatska osim svog položaja mosta, naglašava i usku povezanost sa srednjoeuropskim kulturnim krugom. Hrvatska Wikipedija tako opisuje Hrvatsku kao “europsku državu, u geopolitičkom smislu srednjoeuropska i sredozemna država, a zemljopisno smještena u južno dijelu Srednje Europe te u sjevernom dijelu Sredozemlja.” Naravno, Wikipedija nije kredibilan izvor znanja, ali treba spomenuti da samo hrvatska Wikipedija ne spominje Jugoistočnu Europu u geografskom i geopolitičkom opisu. Todorova (2009) tvrdi kako “Srednja Europa” u 80-ima nipošto nije bila novi izraz, ali je bila novi koncept. Naime, Srednja Europa spominje se već tijekom 19. stoljeća u radovima Constantina Frantza, njemačkog filozofa i političara, koji je kao “Mitteleuropu” zamislio uniju Njemačke, Poljske i podunavskih Slavena. No, kako primjećuje Todorova, “Mitteleuropa” je bila njemački izum, dok suvremena ideja Srednje Europe potječe iz istočnoeuropske političke misli.

Izraz ‘Strední Europa’ iznjedren je u češkoj političkoj misli – za Tomáša Masaryka ona je bila “posebno područje malih nacija koje se prostire od Sjevernog rta do rta Matapan” i “obuhvaća Laponce, Šveđane, Norvežane, Dance, Fince, Estonce, Latvijce, Litavce, Poljake, Lužičane, Čehe, Slovake, Mađare, Srbe, Hrvate, Slovence, Rumunje, Bugare, Albance, Turke i Grke, ali ne Nijemce i Austrijance (ibid.,247).

Za češkog filozofa regija Srednje Europe protezala se od Skandinavije do Balkana, ali bez njemačkog govornog područja. Srednja Europa je danas slabo definirana regija, bez čvrstih granica. Među pripadnicima srednjoeuropskog kruga najčešće se spominju članice Višegradske skupine to jest Mađarska, Slovačka, Češka i Poljska. Britanski povjesničar, Timothy Garton Ash u tekstu naslovljenom *Does Central Europe exist?* analizira tekstove češkog esejista i političara Václav Havel i mađarskog autora György Konráda:

Postoji mitopoetična tendencija – inklinacija pridavanju prošlosti Srednje Europe one karakteristike za koje se nadaju da će obilježiti njenu budućnost, konfuzija između što bi trebalo biti s onim što je bilo – je tipično za novo srednjeeuropejstvo. Ono što je oduvijek bilo srednjeeuropsko ujedno je i zapadnjačko, racionalno, humanističko, demokratsko, skeptično,

tolerantno. Ostatak je istočnoeuropski, ruski ili možda njemački. Srednja Europa tako ima sve Dichter i Denker, a Istočnoj preostaju 'Richter i Henker' (Ash, 1986).

Ash tvrdi kako se "Srednja Europa" temelji na mitovima koji se percipiraju "zapadnima" (u smislu civilizacijske orijentacije), dok se negativne karakteristike pripisuju Istočnoj Europi. Narativ o Srednjoj Europi koristi se, poput Hrvatske, konvergencijom identiteta kako bi naglasila svoju pripadnost Zapadu. Srednja Europa tako gradi svoj imidž (da se poslužim marketinškim rječnikom) na percipiranim karakteristikama zapadnog "europeljstva". Ona ne samo da se udaljava od Istoka, već i gradi jasnu diferencijaciju prema Balkanu:

Želi li NATO ostati funkcionalan, ne može odjednom otvoriti vrata baš svima... Češka Republika, Mađarska, Poljska i Slovačka – kao i Austrija i Slovenija – neosporno pripadaju zapadnoj sferi europske civilizacije. One prihvaćaju iste vrijednosti i nadovezuju se na iste tradicije... Štoviše, cjelovit i stabilan srednjoeuropski pojas graniči s tradicionalno nemirnim Balkanom i s velikim euroazijskim područjem, gdje je demokracija i tržišna ekonomija tek polagano i mukotrpno napreduju k svom ostvarenju. Ukratko, riječ je o području ključnom za europsku sigurnost (Havel u Todorova, 2009/2015:255).

Todorova zaključuje kako je devedesetih "ideja o Srednjoj Europi prešla iz kulturne politike u političku praksu." No, umjesto etabliranje jasne i čvrste regije, ona se češće koristi kao "pragmatičan argument u nastojanju da se [zemlje Istočne Europe] pridruže europskim institucijama." Srednja Europa postala je alternativa geopolitičkom smještaju mnogim zemljama regije, pa tako i Hrvatskoj. Semantički pozitivno obilježena, pripadanjem Srednjoj Europi naglašava se "europeljstvo" država, a time i njihova povezanost sa Zapadom. Srednja Europa još se nije uspostavila kao suveren kulturno-politički krug (to ne znači da u budućnost to ne može postati), već samo kao metaforičko mjesto koje vlastitu specifičnost gradi na temelju karakteristika Zapada i diferencijacije prema Istoku i Balkanu. Hrvatska predsjednica svoju Inicijativu triju mora opisuje kao inicijativu za "autentičnu i autohtonu srednju Europu naših 12 država koje su, izuzev Austrije, bile na drugoj strani Željezne zavjese." U skupinu "Tri mora" osim višegradskih i baltičkih zemalja spadaju i Bugarska, Rumunjska, Austrija i Slovenija. Naspram ove inicijative, regionalni forum za suradnju nazvan "Srednjoeuropska inicijativa" uključuje osamnaest država članica: Albanija, Austrija, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Češka, Hrvatska, Italija, Mađarska, Makedonija, Moldova, Poljska, Rumunjska, Slovačka, Slovenija, Srbija i Ukrajina. Jedan od glavnih parametara na kojem je izgrađena Hrvatska nacija je religijska kultura, točnije ideja katoličanstva kao

odrednice hrvatskog nacionalnog identiteta prema kojem se znatno razlikuje od srpskog i bošnjačkog naroda. Katoličanstvo se naglašava u konvergenciji identiteta kao odlika koja potvrđuje pripadnost Hrvata srednjoeuropskom, pa tako i zapadnoeuropskom krugu. Kolstø i Jelica tvrde kako je bliskost jezika “unutar trokuta Hrvatska-Srbija-Bosna i Hercegovina” uvjetovala politiziranost religije. Ona je postala glavna točka diferencijacije, jer jezik kao nositelj kulturnog identiteta nije adekvatno sredstvo razlikovnosti unutar te tri države. Katoličanstvo, pravoslavlje i Islam navode se kao glavne razlike između naroda. Jezik je, tek nakon raspada Jugoslavije i uspostavljanjem tri nacionalna jezika, postao razlikovno sredstvo nacija. Jedan od glavnih mitova unutar etničke kulture jest o Hrvatskoj kao predziđu u kojem Hrvatska zauzima ulogu branitelja zapadne kulture pa tako i katoličanstva od utjecaja Istoka. Na temelju tog mita Hrvatska veže svoj nacionalni identitet s Europom, ona njoj pripada na vjerskoj osnovi, a granice Balkana počinju s tuđim religijama. No, navedene inicijative za Srednju Europu redovno uključuju i države “krive” religije, pa su tako pravoslavna Bugarska i Rumunjska često uključene unutar hrvatskog diskursa Srednje Europe, dok se Srbija i Bosna i Hercegovina isključuju na temelju njihove pripadnosti “Drugom” kulturnom krugu. Primjer takvog shvaćanja pripadnosti Srednjoj Europi, tj. ne-pripadnosti Balkanu nude i Andreja Čičak i Alen Žuškić koji u tekstu *Nacionalni identitet i njegova važnost prilikom ulaska u Europsku Uniju* pišu sljedeće:

*Ne samo geografski, Hrvatska ni svojom kulturom ne pripada onome što se naziva Balkan. Stoljećima je Hrvatska bila rimokatolička zemlja i pomogla je izgradnju iste takve kulture u Srednjoj Europi, čak je i od strane pape Lava X. nazvana famoznim i pomalo mitskim imenom *Antemurale christianitatis* (hrv. predziđe kršćanstva), zbog svojih značajnih doprinosa u borbi protiv Turaka. Zbog svega navedenoga lako se može zaključiti da Hrvati ne pripadaju Balkanu; Hrvatska je nacija koja pripada Srednjoj Europi (Čičak, Žuškić, 2013:98).*

Geografska neuroza, kako je naziva Luketić, ima itekako posljedice u identifikaciji građana s nametnutim nadnacionalnim identitetima. IPSOS (2011) pokazuje kako se tek 13 posto ispitanika identificira s Europom (još manje s Jugoistočnom Europom), dok se tek 8 posto smatra Balkancima. Naspram Hrvatske, preko 60 posto ispitanika s Kosova smatra se Europljanima, a skoro polovica se identificira i s Balkanom. Hrvatska, unatoč retorici političke elite, ima najslabiju identifikaciju s Europom unutar prostora bivše Jugoslavije. Alistair Ross, Saša Puzić i Karin Doolan u radu *Balkan and European? Place Identifications of Young People in Croatia* istražuju stajališta hrvatskih srednjoškolaca i zaključuju kako “mlađa generacija pokazuje osjećaj kako još uvijek nisu Europljani. Hrvatsko europejstvo naglašava se jedino u

odnosu prema susjednoj Srbiji koja je percipirana kao ‘pravi’ Balkan” (Ross, Puzić, Doolan, 2017:144). Među glavnim razlikama između Hrvata i Europljana, srednjoškolci prvenstveno ističu društvene razlike:

Dragan L (Zagreb, 14): Nikad nećemo biti na razini europske zajednice, jer ovdje su ljudi potpuno drugačiji od ljudi iz drugog dijela Europe. Mi ne prihvaćamo razlike, različita mišljenja.

Mladen D (Zadar, 15): Dobro je biti u Europi, ali Hrvati nisu Europljani, neće biti ujedinjeni kao i ostale zemlje.

Josip P (Zadar, 15): Mi smo Balkan jer smo drugačiji od ostalih u Europi. Nemamo isto ponašanje. Oni su pristojniji, mi smo nepristojni i glasni – ne svi, ali većina nas... Oni nas žele na silu europeizirati, ali nadam se da neće uspjeti, jer mi trebamo ostati kakvi jesmo. Ne osjećam se Europljaninom uopće – samo se osjećam Hrvatom, Dalmatincem i Balkancem.

(Ross, Puzić, Doolan, 2017:140)

Tri navedena primjera koriste balkanski identitet kao diferentnu odrednicu Hrvata naspram Europljana. Koegzistencija i jednog i drugog identiteta srednjoškolcima se čini nemoguća. Europa uvijek isključuje Balkan, i obrnuto. Takva razmišljanja zrcale i dominantnu retoriku političke elite koja je u nastojanju identificiranja hrvatskog “europejstva” u potpunosti izbrisala Balkan. Suvremene retorika ide do te mjere, da se svaki spomen Balkana od strane stranih političara ispravlja u Jugoistočna i/ili Srednja Europa. Izmještanjem Hrvatske iz jednog u drugi kulturno-politički krug ovisno o političkoj situaciji i ciljevima, u smislu da se naprednost Hrvatske veže uz Srednju Europu, dok se svi problemi pripisuju geopolitičkom položaju na Balkanu tj. Jugoistoku Europe, stvorilo je opću pomutnju unutar nacije oko pripadnosti nadnacionalnim skupinama. Retorika političke elite, vođena zapadnim dualizmom, isključuje postojanje u dva kulturna kruga pa se geografska neuroza pokušava umiriti metaforama predziđa, mosta, sjecišta ili raskrižja. Za kraj, stav ovog rada je da je Hrvatska neupitno na Balkanu, ali i u Europi. Ignoriranjem jednog kulturno-povijesnog nasljeđa radi naglašavanja pripadnosti nekom drugom, naizgled, superiornijem krugu proizvodi kontraefekt među građanima Hrvatske koji umjesto osjećaja pripadnosti nekom nadnacionalnom identitetu, ne osjećaju pripadnosti prema nijednom.

Zaključak

“Europa je stanje uma”, tvrdi Subotić u naslovu svog rada. No isto se može reći i za Balkan. Dugogodišnji narativi o Balkanu kao mjestu nazadnosti, primitivizma, divljaštva i općeg kaosa ukorijenjeni su u hrvatsku misao. Iako Zapad ima svoju ulogu u stvaranju negativne slike o Balkanu, oni nisu jedini krivci što je Balkan postao “zvjerinjak Europe”. Političke elite, mediji pa i samo stanovništvo godinama reproduciraju iste mitove o Balkanu temeljene na negativnim stereotipima. Vrhunac tog narativa je brisanje Balkana iz hrvatskog diskursa kao naziva za geopolitičku regiju. No, novi naziv regije, nije gurnuo Balkan u zaborav. Dapače, on se koristi više nego ikada u javnom diskursu – kao pogrдна riječ koja, poput geopolitičke regije, nema jasnu definiciju. Balkanci i “balkansko” preuzeli su cijeli spektar negativnih značenja koji se pripisuju najrazličitijim društvenim problemima. Negiranjem Balkana od strane političkih elita onemogućuje mu se bilo kakva pozitivna afirmacija, pa je osuđen na život kao metafora za sve negativne pojave u društvu unutar javnog diskursa. No, Balkan još uvijek postoji u političkom diskursu prvenstveno zbog Europske Unije koja je kroz njega uspostavila novu kategoriju Zapadnog Balkana. U tom izrazu, primijetila je Luketić, “zapadni” je civilizacijski orijentir jer inače bi trebao postojati i neki Istočni, Južni i Sjeverni Balkan. No upravo taj dodatak “zapadni” implicira kako se Balkan ne shvaća kao ravnopravni nositelj “eupejstva”. Stoga ne čudi uloženi trud političara da se udalje od tog pojma, pa i samog Balkana radi postizanja političkih ciljeva. Činjenica je da je Balkan postao nepoželjni geopolitički položaj s kojim se zemlje teško mogu afirmirati na međunarodnom prostoru, pa stoga ‘bježe’ u neke poželjnije, superiornije krugove koje će im lakše i brže omogućiti postizanje ekonomskih i političkih ciljeva. No, s obzirom na vitalnost Balkana unutar suvremenog zapadnog diskursa, njega se i dalje veže uz države bivše Jugoslavije, pa tako i Hrvatske, bez obzira na uloženi napor u “rebrandiranje” zemlje. Dapače, da se poslužim riječima Katičića, “nekim je ljudima teško shvatiti da glasnim proglašavanjem da Hrvatska nije Balkan i Hrvati nisu Balkanci postiže baš onoliko koliko i zdrav čovjek bez razloga zatvoren u ludnicu kad glasno i uzrujano govori da nije lud.” Hrvatska je na Balkanu i Hrvati su Balkanci. Iako se ne identificiraju s tim, podsvjesno ipak potvrđuju pripadnost Balkanu jer inače ne bi bilo uopće potrebe koristiti riječi “balkanski” za opise svakodnevnih hrvatskih političkih i društvenih problema. Koliko je ukorijenjen mit o Balkanu i Balkancima potvrđuje i istraživanje o identifikaciji srednjoškolaca koje pokazuje kako su mlade generacije u potpunosti internalizirale negativni semantički spektar vezan uz taj prostor. No, to isto istraživanje pokazuje kako strategije političkih elita ne funkcioniraju. Mladi se ne osjećaju ništa više Europljanima nego Balkancima, a svoje “eupejstvo” naglašavaju samo u

usporedbi s “pravim” Balkanom – Srbijom. Stoga, ako nacija ne vjeruje da je “europska” može li se afirmirati kao takva u međunarodnom prostoru? Ako uzmemo u obzir marketinške teorije, onda je odgovor jasan: ne. Nacionalni identitet koji uključuje i mitove o pripadanju nekom većem kulturološkom ili civilizacijskom krugu, povezan je s vanjskom percepcijom nacije-države. Vanjska i unutarnja percepcija moraju se zrcaliti, to jest mora postojati potvrda iz vana da je Hrvatska ono što tvrdi da jest, kako bi se uspostavio stabilan nadnacionalan identitet. Za kraj, misao Radoslava Katičića iznesena u tekstu o Zapadnom Balkanu za *Večernji list* 2018. godine: “Mnogi su ipak svjesni da je Balkan stvorio i predaje od naraštaja naraštaju vrijednosti kojima mnogi Zapadnjaci osobno nisu dorasli. Nikako ne valja prihvaćati da su Balkan, balkanski i Balkanac oznake za drugorazredne ili čak i trećerazredne Europljane. To su oznake i razlog za ponos te ih treba prihvaćati s nadmoćnim mirom a ne biti uvrijeđen i ljutiti se kad se one pridaju ičemu hrvatskome. Takvo je reagiranje obilježje potpune nezrelosti nacije.” Balkan i Europa nisu uistinu nepomirljivi, svaka razlika samo je društveni konstrukt proizašao iz dugogodišnje reprodukcije stereotipova.

Literatura

Anholt, S. (2007) *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, Palgrave Mcmillan

Cosgrove, D. (2008) *Geography and Vision: Seeing, Imagining and Representing the World*, London:I.B. Tauris

Dahbour, O. (2002) *National Identity: An Argument for the strict definition*, Public Affairs Quarterly, Vol. 16 (1) str. 17 – 37

Gupta, A., Ferguson, J. (1992) *Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference*, Cultural Anthropology, Vol. 7 (1), str. 6 -23

Kameda, Inukai, Toyokawa (2015) *The Concept of Herd Behaviour: Its Psychological and Neural Underpinnings* u Grundmann, Möslin, Riesenhuber, (ur.) *Contract Governance: Dimensions in Law and Interdisciplinary research*, Oxford: Oxford University Press

Kennan, G. (1914) *Izveščće međunarodne komisije za istraživanje uzroka i tijeka Balkanskih ratova*, Washington: Zaklada za međunarodni mit Carnegie

Lakoff, G., Johnson, M. (1980/2003) *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press

Lakoff, G.(1987) *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago: University of Chicago Press

Luketić, K (2013.) *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb: Algoritam

Pavlaković, V. i Korov, G. (ur.) (2016) *Strategije simbolične izgradnje nacije u državama jugoistočne Europe*, Srednja europa: Zagreb

Perak, B. (2019) *The role of the metonymy and metaphor in the conceptualization of NATION. An emergent ontological analysis of syntactic-semantic constructions* u Šarić, Lj, Stanojević

Mateuzs, M. (ur.) *Methaphors in the Discourse of the National*, Amsterdam: John Benjamins, str. 227-258

Perišić, J. (2016) *Balkansko u dinarskome mentalitetu: teološko viđenje dinarskoga utjecaja u konstituiranju suvremene hrvatske države*, *Obnov.život*, 71(1), 103-118

Said, E. W. (1978) *Orientalism*, New York: Pantheon Books

Shabanirad, E., Marandi, S. (2009) *Edward Said's Orientalism and the Representation of Oriental Women in George Orwell's Burmese Days*, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, Vol 60, str. 22-33

Smith, A. (1991) *National Identity*, London: Penguin Books

Sen, A. (2006) *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*, London: Penguin Books

Skoko, B. (2004) *Hrvatska: Identitet, image i promocija*, Zagreb: Školska knjiga

Skoko, B. (2009) *Država kao brend: Upravljanje nacionalnim identitetom*, Zagreb: Matica Hrvatska

Skoko, B. i Lukić, Z. (2009) *Hrvatski identitet*, Zagreb: Matica Hrvatska

Skoko, B. (2016) *Kakvi su Hrvati: Ogledi o hrvatskom identitetu, imidžu i neiskorištenim potencijalima*, Zagreb: Fokus komunikacije

Subotic, J. (2011) *Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans*, *International Studies, Quarterly*, 55, str. 309-330

Štrkalj Despot, K. (2013) *Od neurona do metafore (I natrag): Neuralna teorija metafore u okviru neuralne teorije jezika i mišljenja*, *Suvremena lingvistika*

Todorova, M. (2009/2015) *Imaginarni Balkan*, prev. K. Cindrić, Zagreb: Naklada Ljevak

Trnski, M. (2015) *Prilog pojmovnom određenju europeizacije*, *Međunarodne studije: časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju*, Vol. 15 (4), str. 9-28

IZVORI

Balkanska kuhinja: Američki turisti naručili šest porcija lignji i šest piva, pa popadali sa stolice ka dim je stigao račun: "Ovo je sramota!" (2019), Jutarnji.hr, 24. svibnja 2019, dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/top/balkanska-kuhinja-americki-turisti-narucili-sest-porcija-lignji-i-sest-piva-pa-popadali-sa-stolica-kad-im-je-stigao-racun-ovo-je-sramota/8916560/>

Balkanska posla: autoput imaju tek 10 dana, a već su pokrali dva kilometra ograde i 20 poklopaca šahova (2016), net.hr, 17. studenog 2016, dostupno na: <https://net.hr/danas/svijet/balkanska-posla-autoput-imaju-tek-10-dana-a-vec-su-pokrali-2-km-ograde-i-20-poklopaca-sahova/>

Ciglenečki, D. (2017) *Milanović za Novi list: Z. Marić je primjer balkanskog džeparenja. Takvima treba reći: Marš van*, novilist.hr, 28. travnja 2017, dostupno na: <http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/MILANOVIC-ZA-NOVI-LIST-Z.-Maric-je-primjer-balkanskog-dzeparenja.-Takvima-treba- reci-Mars-van>

Crnjak, M. (2018) *Hrvatska i dalje zaostaje u reformama za zemljama EU10*, poslovni.hr, 16. svibnja 2018, dostupno na: <http://www.poslovni.hr/hrvatska/hrvatska-i-dalje-zaostaje-u-reformama-za-zemljama-eu10-340965>

Filipović (2017) *Balkanska posla: U BiH načelnik proglasio elementarnu nepogodu zbog brzog rasta trave*, 100posto.hr, 4. Srpnja 2017, dostupno na: <https://100posto.jutarnji.hr/news/u-bih-nacelnik-proglasio-elementarnu-nepogodu-zbog-brzog-rasta-trave-kako-bi-mogao-neplanski-trositi-proracunski-novac>

Gorton Ash, T. (1986) *Does Central Europe Exist?*, The New York Review of Books, 9. listopad 1986, dostupno na: <https://www.nybooks.com/articles/1986/10/09/does-central-europe-exist/>

Havel, V. (1993) *New Democracies for Old Europe*, New York Times, 17. listopada 1993, dostupno na: <https://www.nytimes.com/1993/10/17/opinion/new-democracies-for-old-europe.html>

HDZ OPTUŽUJE 'Milanović balkanskim i svađalačkim ponašanjem stvara sliku o Hrvatskoj kao konfliktnoj zemlji' (2015) Jutarnji.hr, 4. studenoga 2015, dostupno na:

<http://izbori.jutarnji.hr/hdz-optuzuje-milanovic-balkanskim-i-svadalackim-ponasanjem-stvara-sliku-o-hrvatskoj-kao-konfliktnoj-zemlji/>

IPSOS (2011) *Strategies of symbolic nation-building in West Balkan states: intents and results (completed)*, University of Oslo, dostupno na:

<https://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/nation-w-balkan/>

Ivković, Ž. (2018) *Tuđmana s parvom možemo zvati ocem hrvatske države*, Večernji.hr. 11. Prosinca 2018, dostupno na: <https://www.vecernji.hr/premium/tu-mana-s-pravom-mozemo-zvati-ocem-hrvatske-drzave-1288149>

Katičić, R. (2018) *Okanite se Zapadnog Balkana – u njemu su samo mali dio Hrvatske i neznatni dio Srbije*, Večernji.hr, 6. siječanj 2018, dostupno na:

<https://www.vecernji.hr/premium/zapadni-balkan-srbija-regija-radoslav-katicic-jugoistok-europe-1218227>

Krasnec, T. (2016) *Balkansko blato za Brexit*, Večernji.hr, 22. lipnja 2016, dostupno na:

<https://www.vecernji.hr/vijesti/novi-adut-u-kampanji-balkansko-blato-za-brexit-1093879>

Magazinović: Hrvati imaju europske putovnice, ali mentalitet je balkanski (2019),

N1info.com, 25. Ožujka 2019, dostupno na:

<http://hr.n1info.com/Regija/a379947/Magazinovic-Hrvati-imaju-europske-putovnice-ali-mentalitet-je-balkanski.html>

Maglajlija, V. (2014) *Balkanski odgoj djece – nasilje ili kazna*, Aljazeera Balkans, 7.

Listopada 2014, dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/balkanski-odgoj-djece-nasilje-ili-kazna>

Za hrvatskog presjedanja precizirati perspektivu europskog jugoistoka (2019)

andrejplenkovic.hr, 5.7.2019., dostupno na:

<https://www.andrejplenkovic.hr/article.php?id=2984&naslov=za-hrvatskog-predsjedanja-precizirati-perspektivu-europskog-jugoistoka>

Plenković 'Osudujem nasilje koje se dogodilo, ali odbacujem teze o RH kao faktoru nestabilnosti. Uspoređivati današnju Hrvatsku s NDH je nedopustivo (2019), Jutarnji.hr, 29. kolovoza 2019., dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/plenkovic-osudujem-nasilje-koje-se-dogodilo-ali-odbacujem-teze-o-rh-kao-faktoru-nestabilnosti-usporedivati-danasnju-hrvatsku-s-ndh-je-nedopustivo/9291950/>

Vajdić, K. (2019) *Rumunjsko predsjedanje VIjećem EU pretvorilo se u tešku blamažu. Čeka li Hrvatsku isto to 2020.?*, Tportal.hr, 3. siječnja 2019, dostupno na: https://www.tportal.hr/biznis/clanak/rumunjsko-predsjedanje-vijecem-eu-pretvorilo-se-u-tesku-blamazu-ceka-li-hrvatsku-isto-to-2020-foto-20190103?utm_source=facebooktportal&utm_medium=fanpagetportal&utm_campaign=facebookshare&fbclid=IwAR3YFz8QIqXD4VOCCWNzB2Y7Z1oUn0GYkg4sEVZDtRWNym1yevjqU4LYS7c

Vučić: Srbija nije između Istoka i Zapada (2014), portalanalitika.me, 14. prosinca 2014, dostupno na: <https://portalanalitika.me/clanak/170141/arhiv>